

Demografický vývoj albánské populace na Kosovu ve 20. století

Abstract

Paper was based on archival research and props upon relevant literature, all Serbian, Albanian, and written in foreign languages, depicting Albanian ethnic population development in Kosovo within 20th century. We consider it to be the most crucial for any and all political processes, taking place in said region during 20th century. It reflects also demographic evolution of other Kosovo ethnics/nationalities, showing them in mutual interactions. In its second part Paper herein analysis both causes and consequences of Albanian demographic revolution.

Úvodem

V roce 1912 změnilo po více než 450 letech území označované v současnosti jako Kosovo¹ svého vládce. Stalo se tak po vítězné válce koalice mladých balkánských států, které se v průběhu 19. století vydělily z mnohasetleté příslušnosti k osmanské říši. Toto území, které nikdy před tím nebylo historickým územním celkem s pevně stanovenými hranicemi, si mezi sebe rozdělily vítězné Srbské království a Království Černá Hora.

Kosovo mělo a dodnes má pro Srbsko jistý mytologizovaný význam, který je spojen zejména s ústřední událostí celé srbské historie, za níž je považována nešťastná bitva na Kosovském poli v roce 1389. Dodnes sice není zřejmé, byla-li tato bitva srbskou porážkou, její výsledek také rozhodně neznamenal okamžitý konec srbské středověké státnosti. Nicméně smrt, kterou přinesla velké části srbské aristokracie a také knížeti Lazarovi, tehdejšímu vládci největšího ze srbských knížectví, v němž se v druhé půli 14. století změnil kdysi mocný středověký feudální stát, přispěla již bezprostředně po bitvě ke vzniku tzv. kosovské legendy a kosovského mýtu. Mýtu, jenž pak po další staletí tvořil pilíř, na němž stálo srbské národní vědomí. Mýtu na jedné straně transcendentálního, ukazujícího hrdinské rytíře, kteří si při biblické volbě mezi Královstvím Božím a královstvím pozemským, před níž je postavila historická situace, vybrali namísto pomíjejícího světské slávy věčný život v Boží milosti a šli proto vědomě do předem ztracené bitvy (jakkoli je z hlediska dobového tento obraz prakticky vyloučen²), aby položili svůj život za ochranu křesťanské víry a vůbec křesťanské Evropy. Na straně druhé pak spočívajícího ve víře, že Kosovo, v bitvě ztracené (jakkoli ani to nebyl bezprostřední výsledek bitvy), bude opět osvobozeno a stane se centrem novodobé srbské státnosti. Tuto mytologickou rovinu doplňoval a doplňuje také fakt, že v této oblasti je

¹ Historicky se Kosovo skládá z několika geograficky vymežitelných celků, z nichž ten, po němž se celá oblast jmenuje, je velkou kotlinou, v jejímž centru se nachází hlavní město Priština. Západní část území, obklopená vysokými pohraničními horami – Šar planinou a pohořím Prokletije, se již ve středověku nazývala Metochií (Metohija). Kromě těchto dvou kotlin by bylo možno v dnešním Kosovu vydělit ještě několik dalších geografických celků – Kosovské Pomoraví, dolinu řeky Lab, označovanou někdy také jako Malé Kosovo, vysočinu Drenica, dělící Kosovo od Metochie aj. Současná hranice dnešního státu Republika Kosovo byla vytýčena jugoslávskou komunistickou rozhraničovací komisí teprve v roce 1945 a dotvořena pak byla v roce 1955 připojením části území tzv. rašské oblasti s centrem v městečku Leposavić. V těchto hranicích a pod názvem Kosovo a Metochie fungovala tato oblast po druhé světové válce jako autonomní území Srbska, jedné z šesti jugoslávských federálních republik. Název Metochie, odkazující na skutečnost, že území takto nazývané bylo ve středověku „metochem“, tedy klášterním lénem řady velkých, nejenom v něm ležících pravoslavných klášterů, bylo v roce 1968 ústavní novelou vypuštěno. Pro účely tohoto článku budeme využívat pouze název Kosovo.

² O tom u nás více viz Miroslav Šesták, Bitva na Kosovském poli 15. /28. 6. 1389. Slovanský přehled 75, 1989, č. 6, s. 449–466.

zachována celá řada srbských středověkých klášterů a chrámů, včetně staletého sídla patriarchátu srbské autokefální pravoslavné církve v klášteře nedaleko města Peć (alb. Peje), takže oblast je především srbskou pravoslavnou církví považována za „centrum srbské duchovnosti“. Není proto divu, že tehdejší srbská a černohorská mocenská i intelektuální elita považovala znovuzískání Kosova za vyvrcholení národně osvobozeneckých a obrozeneckých snah, a také za akt historické spravedlnosti. Takto je ostatně výsledek první balkánské války dodnes traktován ve většině srbských i černohorských učebnic historie. Oba „srbské“ státy ovšem v roce 1912 získaly území, které se diametrálně odlišovalo od toho ve století čtrnáctém. Během staletí osmanské vlády se v něm totiž významně změnila etnická situace. A tento fakt srbskému politickému faktoru již na Kosovo a Metochii nikdy neumožnil návrat úplný. Problém spočíval v tom, že Kosovo v té době považovalo za svůj nezcizitelný domov i tehdy na něm již většinově žijící obyvatelstvo albánské. Navíc to bylo právě Kosovo, odkud vycházely albánské národně obrozenecké snahy o sjednocení „albánského etnického prostoru“ do jednoho státního celku.

Odkud se na Kosovu albánské obyvatelstvo vzalo? Jádrové albánské území sice leží západněji, v horských oblastech severní Albánie a přilehlém hraničním pásu Černé Hory, Albánci však evidentně žili menšinově v oblastech západního Kosova (tedy Metochie) i v dobách středověkého srbského státu a jejich podíl zde, jak dokládá turecký pramenný materiál, postupně vzrůstal. K výraznější albánské přítomnosti na Kosovu ale dochází nejspíš až v druhé půli 17. století, poté, co část původně římskokatolických gegských³ severoalbánských kmenů přijala islám a takto v rámci muslimského teokratického osmanského státu zvýhodněna kolonizovala oblasti Kosova.⁴ Stalo se tak i v souvislosti s odchodem části srbského obyvatelstva během tzv. velkého stěhování Srbů koncem 17. století.⁵

Na Kosovu tedy žilo v celé středověké i novodobé historii v podstatě pouze srbské a albánské obyvatelstvo. Další etnické komponenty zde byly vždy marginální. Jedná se především o islamizované slovanské obyvatelstvo,⁶ Turky,⁷ Romy,⁸ jakož i stále se zmenšující enklávu

³ V průběhu staletého, nicméně nestátotvorného vývoje albánského etnika došlo k vydělení dvou etnograficko-jazykových skupin – Gegů, žijících v horách na severu dnešní Albánie, ale také v Černé Hoře, Makedonii a právě na Kosovu, a Tosků, obývajících převážně jižní Albánii a severní Epir. Obě tyto skupiny se dále členily na kmeny (albánsky fis), ty pak na bratrstva a velkorodiny.

⁴ Většina národovědeckých albánských historiků ovšem takovýto výklad odmítá s tím, že albánské obyvatelstvo v této oblasti mělo vždy většinu. Sukus těchto názorů viz např. Hivzi Islami, Demografika stvarnost Kosova. In Dušan Janjić – Škeljzen Malići (edd.), Sukob ili dijalog. Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana. Subotica 1995, s. 38–39. Pro tato národně romantická tvrzení ovšem chybí pramenné podklady.

⁵ Šlo o odchod podle maximalistických zpráv až 30 000 srbských (a také křesťanských albánských) rodin z Kosova a jižního Srbska, jejichž příslušníci se v průběhu velké vídeňské války (1683–1699) přidali na stranu habsburské říše a obávali se odplaty za svoji neloajlnost Osmanům. Tito exulanti se pak usadili z největší části ve válkou vyliďněných a zpusťošěných jižních Uhrách (dnešní Vojvodina).

⁶ Slovanští muslimové žijí na Kosovu dodnes zejména v jeho jihozápadní části, v okolí města Prizren. V oblasti tzv. Gory (okres Dragaš) v hornatém cípu území sevřěném z jedné strany hranicí s Albánií a z druhé hranicí s Makedonií, se z rámce slovanského muslimského obyvatelstva Kosova vyděluje ještě specifická autochtonní etnická skupina, jež sama sebe nazývá Gorani. Slovanští muslimové jako celek hovoří dialektem, jenž lze zařadit mezi západomakedonské dialekty, který je však poznamenán příměsemi srbštiny. Školním systémem bylo toto etnikum vychováváno donedávna v srbské (tzv. ekavské) variantě bývalého srbocharvátského jazyka. V poslední době se slovanští muslimové na Kosovu začali z nezbytí v převážně většině identifikovat s bosňáctvím. Takto se začali od 90. let minulého století identifikovat slovanští muslimové v Bosně a Hercegovině a také v sousedním srbském a čerhorském území bývalého novopazarského sandžaku, kteří odmítli do té doby v Jugoslávii používané etnonymum „Muslim“. Výrazným znakem bosňáctví je ale především ijekavská varianta bývalého srbocharvátského jazyka, dnes nazývaná jako bosňáština. Slovanští muslimové Kosova se tak vlastně učí „cizí“ jazyk a bezesporu procházejí krizí identity. Podle posledního relevantního sčítání obyvatelstva, uskutečněného v roce 1991, žilo na Kosovu 66 000 slovanských muslimů (včetně Goranů), v současnosti je toto číslo díky výrazné emigraci nižší (údaj o počtu obyvatelstva viz Miloš Frukál – Michal Šrubař, Kosovo – proměny národnostní struktury v historické retrospektivě. In Stanislav Kraft aj., Česká geografie v evropském prostoru.

charvátskou.⁹ Srbské a v poslední třetině 19. století i albánské národní obrození si vytvořilo své národní ideologie o jednotném etnickém prostoru všech Srbů, resp. všech Albánců (hovoří se v této souvislosti o ideologii Velkého Srbska nebo Velké Albánie), které se začaly střetávat právě na Kosovu. Proto se tato oblast již koncem 19. století a po celé dvacáté století stává svědkem snahy o dominanci jednoho nebo druhého etnika.

Demografické posuny jsou v oblastech se smíšeným etnikem vždy velmi citlivé. Tím spíše, jedná-li se o oblast, kterou obě v ní dominující etnika považují za své nezcizitelné území a již ve svých národních, resp. národně romantických ideologiích dodávají transcendentální charakter. Snaha o definitivní etnické ovládnutí území v takovém případě vede k politickým strategiím, které obvykle nelze nazvat demokratickými, jak ostatně známe i z českých zemí. Srbsko-albánský střet o Kosovo je bolestivou skutečností již více než sto let. Skutečností, při níž demografické procesy hrají roli velice výraznou. Přiblížit a osvětlit tyto procesy se pokouší předkládaná studie.

Demografický vývoj albánského obyvatelstva a Kosova mezi dvěma světovými válkami

Po všech velkých přesunech obyvatelstva v posledních bouřlivých čtyřiceti letech před vznikem Jugoslávie – Albánců z jižního Srbska na Kosovo, Srbů resp. Slovanů z Kosova do jižního Srbska, Albánců z Kosova do Makedonie a dále do zbytku osmanské říše a obráceně, které měl na svědomí Berlínský kongres v roce 1878, mladoturecká revoluce let 1908–1912 a události balkánských válek, žilo na Kosovu v roce 1913, poté, co se oblast i oficiálně stala součástí Srbského a Černohorského království, podle některých údajů 497 455 obyvatel. Po první světové válce území připadlo do nově vzniklého Království Srbů, Charvátů a Slovinců (od roku 1929 Jugoslávie [a takto také vždy dále v textu]). Jaký byl tehdy počet obyvatelstva v hranicích dnešního Kosova a jaké bylo jeho etnické složení v podstatě ani nelze přesně zjistit. Srbské archivy sice poskytují různé údaje o počtu křesťanského a muslimského obyvatelstva, nicméně dobrat se skutečných čísel není jednoduché, neboť Kosovo netvořilo samostatný územní celek a je tak nutno použít přepočty z různých sumářů, ostatně jako i pro všechna předcházející sčítání. Jakkoli výše i níže uváděné počty obyvatelstva jdou až do jednotek, v žádném případě je nemůžeme označit jako přesné, a to

Sborník referátů z XXI. sjezdu České geografické společnosti. České Budějovice 2007, s. 44). Z tohoto počtu se 16 562 osob sebeidentifikovalo jako Gorani. V roce 2001, po masové emigraci Goranů, jež následovala po změně mocenských poměrů na Kosovu po roce 1999, v Goře zůstalo zhruba 11 000 příslušníků této etnické skupiny. Celkový počet Goranů, včetně těch, žijících ve velkých městech Srbska a několika goranských obcích na albánské straně hranice, se odhaduje na 41 000. Viz Radivoje Mladenović, *Govor šarplaninske župe Gora. Srpski dialektološki zbornik* 48, Beograd 2001, s. 43.

⁷ Po celou dobu trvání osmanské říše se v oblasti pochopitelně usazovali také Turci. Vzhledem ke specifickému vývoji území dnešního Kosova v 18. a 19. století, kdy zde osmanská moc nedržela otěže vlády pevně ve svých rukách a správa oblasti byla často uzurpována představiteli silných begovských albánských rodin, které jen formálně uznávaly sultánskou moc, zde ale nebyl, na rozdíl od sousední Makedonie, počet usedlých Turků nijak velký. Turecké obyvatelstvo navíc vždy žilo převážně ve velkých kosovských městech.

⁸ Problematika Romů na Kosovu je velice složitá. Jakkoli již od prvních sčítání obyvatelstva po druhé světové válce se v socialistické Jugoslávii mohli Romové svobodně přihlásit ke své národnosti, často se deklarovali podle svého náboženského vyznání: muslimové mezi nimi volili albánskou národnost, pravoslavní pak národnost srbskou. Na Kosovu se v novější době z romské populace vydělila i dvě svébytná etnika – Aškaliové a balkánští Egyptané. V obou případech jde o albanizované Romy, kteří ovšem ovládají také romský a srbský jazyk. Většina Romů byla z Kosova po roce 1999 vyhnána.

⁹ Charvátská menšina, jež na Kosovu donedávna žila, měla původ v koloniích, které zde zakládali ve 14. století dubrovničtí kupci. Usazena byla nedaleko Prištiny, v městečku Janjevo a okolních obcích, a v několika vesnicích v okolí městav Vitiny s centrem v obci Letnica. Podle sčítání z roku 1991 na Kosovu žilo ještě 8 062 Charvátů, již byli často označováni podle své největší kosovské lokality také jako Janjevci. V současnosti se zde k charvátskému etniku hlásí maximálně několik set obyvatel.

nejen kvůli možným chybám při transponování, ale také vinou toho, že při prvním sčítání jugoslávského obyvatelstva v roce 1921 probíhalo na Kosovu kačacké povstání¹⁰ proti nové státní moci, a povstalci tedy jen stěží mohli být do sčítání zahrnuti.

Při prvním sčítání po „velké válce“, které se uskutečnilo v roce 1921, tedy lze s vědomím výše řečených omezení pro Kosovo po přepočtech dojít k počtu 439 010 obyvatel, což bylo o 58 445 lidí méně než v roce 1913.¹¹ Z tohoto počtu činili téměř 66 % Albánci převážně islámského sunitského vyznání, ale marginálně také ti, kteří vyznávali „starou albánskou víru“, tedy katolicismus římského ritu. Konkrétně se mělo jednat o 288 907 osob „arnautského“ mateřského jazyka¹² – otázka přímo na národnost při sčítání totiž nebyla položena. Ke slovanskému jazyku se při sčítání přihlásilo 114 095 osob, tedy téměř 26 % obyvatelstva. Jako muslimové se tehdy v dnešních kosovských hranicích vyjádřilo 329 502 obyvatel (v tomto počtu evidentně byli zahrnuti ti, kteří uvedli jako svůj mateřský jazyk turečtinu – 27 915, zbytek do počtu Albánců připadal na slovanské muslimy), k pravoslaví se přihlásilo 93 203 osoby, římskokatolickou víru vyznávalo 15 787 lidí.¹³

Dnešní Kosovo spadalo po územních reformách v roce 1929 do tří bánovin, které dohromady zahrnovaly prakticky celé území dnešního jižního Srbska, Kosova, Makedonie a Černé Hory. Také při sčítání obyvatelstva v roce 1931 nebyla otázka národnosti zohledňována. V souladu se snahou jugoslávského krále Aleksandra o identifikaci obyvatelstva se státem bylo možno vykazovat pouze jedinou společnou národnost – jugoslávskou. Výjimku představovaly údaje, které pro svou potřebu shromažďovala jugoslávská armáda. Podle vojenských zdrojů tak žilo v roce 1931 v Zetské bánovině 150 062 Albánců, ve Vardarské bánovině 302 901 a v Moravské bánovině 48 300. Celkový počet 501 263 osob albánské národnosti¹⁴ tedy představuje celý korpus albánského obyvatelstva v tehdejší Jugoslávii.¹⁵ Z výsledků sčítání, při němž se tedy zjišťovalo stejně jako v roce 1921 pouze náboženské přesvědčení a mateřský jazyk, došli někteří badatelé transpozicemi k údajům, že v hranicích dnešního Kosova žilo 331 549 osob, jejichž mateřský jazyk byl „arnautský“ (60,6 %) a 180 170 (32,6 %) osob s mateřským jazykem slovanským. Zajímavé bylo, že téměř 39 000 obyvatel nevedlo, jaký je jejich mateřský jazyk! K pravoslavnému náboženství se tehdy přihlásilo 150 745 osob, k islámskému náboženství pak 379 981 věřících, římských katolíků bylo 20 568. Pokud jde o Albánce, zdá se situace jasná, u slovanského obyvatelstva pak rozdíl 29 425 obyvatel, kteří uvedli jako mateřský jazyk slovanský, resp., jak se tehdy říkalo, srbsko-charvátsko-slovinský, a nebyli přitom pravoslavní, připadal bezesporu na Charváty Janjevce, nebo na slovanské muslimy, rozdíl 48 387 muslimů, jejichž jazyk nebyl albánský, pak je nutno nejspíše rozdělit

¹⁰ Kačaci byli původně albánští zbojníci, jimiž se v posledních desetiletích osmanské moci na Balkáně území od Černé Hory až po jižní Epir jen hemžilo. Po vzniku Jugoslávie takto byli označováni albánští odpůrci nového státoprávního uspořádání. Kačacké povstání probíhalo zejména v Drenici a Metochii mezi lety 1918–1924.

¹¹ Petrit Imami, Srbi i Albanci kroz vekove. Beograd 2000, s. 258–259.

¹² Arnaut je turecký výraz pro Albánce. Slovanský ekvivalent tohoto slova je z řečtiny pocházející výraz Arbanas.

¹³ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921. Sarajevo 1932, s. 86–87.

¹⁴ Vladan Jovanović, Islejavanje muslimana iz Vardarske banovine. In Mile Bjelac (ed.), Pisati istoriju Jugoslavije: Vidjenje srpskog faktora. Beograd 2007, s. 94.

¹⁵ Albánští demografové tvrdí, že tento počet Albánců v Jugoslávii je značně podceněn. Hivzi Islami uvádí v jedné ze svých prací přehled pěti starších studií, podle nichž by se měl počet Albánců v královské Jugoslávii pohybovat mezi 700 000 a 1 000 000 osob. Jak on sám, tak autoři zmíněných prací však opět vychází pouze z blíže nespecifikovaných odhadů. Viz H. Islami, Demografska stvarnost Kosova, s. 40. Je pochopitelně možné, že ne všichni Albánci byli z nejrůznějších důvodů (např. kvůli nechuti albánských velkorodin zahrnovat do sčítání ženy) sčítáním zahrnuti, rozdíl by však v nejhorším případě mohl činit desítky, nikoli však stovky tisíc. Ostatně i státní moc měla zájem na tom vědět co nejpřesněji, kolik příslušníků „neloyální“ menšiny se na jejím území nalézá. K milionu jdoucí množství jugoslávských Albánců, z 95 % zemědělského obyvatelstva, které žilo v okrajových oblastech státu, z velké části na půdě nepříliš úrodné a v prostředí zemědělsky velmi zastoalém, by navíc zcela přesahovalo ekonomické možnosti jugoslávských albánských sídelních oblastí a muselo by vyústit ve výrazné migrace, o nichž ovšem prameny z této doby neinformují.

na menšinu tureckou a slovanských muslimů.¹⁶ Celkový počet obyvatel oblasti tvořil 552 064 obyvatel.¹⁷

Národnostní menšiny a menšinová náboženská společenství byla v Jugoslávii po celou dobu její meziválečné existence brána jako nutné zlo, jež bylo zapotřebí v ekonomickém a politickém smyslu pokud možno eliminovat. Mj. i proto, že menšiny vesměs žily v nových pohraničních oblastech ještě nekonsolidovaného státu. Albánské komunity se to týkalo tím spíše, neboť byla považována za menšinu nejméně loyální, jejíž část navíc proti nové státní moci dokonce vystoupila se zbraní v ruce. V krajním případě se eliminací rozumělo vysídlení nepohodlné menšiny. K tomu se, zejména bezprostředně po válce, zdála být vhodná příležitost. Všude v okolí nového státu jižních Slovanů totiž docházelo k masovým přesunům obyvatelstva, ať již šlo o statisícové přesuny řeckého a tureckého obyvatelstva v letech 1923–1924, či „dobrovolnou“ výměnu obyvatelstva mezi Bulharskem a Řeckem. K těmto transferům navíc docházelo s požehnáním velmocí a mírových konferencí. I v Jugoslávii proto byl po celé meziválečné období přítomen tlak na vysídlení zejména neslovanského muslimského obyvatelstva, nikdy však nedosáhl té intenzity, již byl veden v sousedních balkánských státech Řecku, Bulharsku a Rumunsku, a nikdy také netvořil součást oficiální státní politiky. Podle práce albanofilsky orientovaného badatele ze Západoanglické univerzity v Bristolu Stuarta D. Steina se mělo mezi lety 1919–1940 do Turecka oficiálně i neoficiálně vystěhovat z Kosova, bývalého Novopazarského sandžaku¹⁸ a z Černé Hory celkově 215 412 Albánců, 27 884 Turků a 2 582 slovanských muslimů, do Albánie pak mělo v sledovaném období odejít 4 046 albánských rodin, které albánská vláda usazovala v okolí Skadaru, Drače, Kruje, Beratu, Kukesu Tirany i jinde.¹⁹ Albanolog Petrit Imami uvádí mezi lety 1912–1940 zhruba 130 000 albánských vysídlenců přímo z Kosova a Metochie, Noel Malcolm pak, po vyloučení extrémně nízkých i vysokých odhadů, nastoluje předpoklad, že se mezi lety 1918–1941 z Jugoslávie vystěhovalo mezi 90 000–150 000 osob muslimského vyznání (tedy nejen Albánců).²⁰ Mezi extrémní údaje patří např. nepodložené odhady významného albanologa a akademika Kosovské akademie věd a umění Redžepa Ismajliho, že mezi lety 1919–1940 bylo z Jugoslávie vyhnáno 300 000 Albánců a dalších 400 000 pak v letech 1946–1966!²¹ Takováto čísla naprosto odporují logice osídlení, znamenaly by, že na Kosovu v té době žilo mnohem více lidí, než by oblast při svých tehdejších zemědělských možnostech byla vůbec schopna uživit!

Oficiální jugoslávské vládní údaje jsou značně nižší. Jak však ukazují archivní výzkumy Vladimira Jovanoviće, statistiky nejsou prosty dosti významných rozporů. Podle některých tak v období let 1918–1935 emigrovalo do Turecka 21 500 muslimů a do Albánie 1 350 osob z celého jižního Srbska (kam podle tradičního srbského geografického pojetí patřilo i

¹⁶ Srovnáním prací několika badatelů a oficiálních výsledků sčítání docházejí čeští geografové Fňukal se Šrubařem dokonce k přibližnému počtu Turků na 24 000 (turecký jazyk totiž nebyl při sčítání dotazován), slovanských muslimů na 25 000 a Romů na 16 000!, ovšem tyto transpozice nejsou průkazné. Viz Miloš Fňukal – Michal Šrubař, Dopady nucených migrací v oblasti Kosova, *Geografická revue* (Banská Bystrica), 3 (2007), č. 1, s. 39.

¹⁷ Dragoljub Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije. *Globus* (Beograd) 35 (2004), č. 29, s. 8.

¹⁸ Jde o území v jižním Srbsku, s převážně slovanským muslimským obyvatelstvem, pojmenované podle největšího města Nového Pazaru. V rámci osmanské říše šlo o sandžak (okres) bosenského vilájetu, ve středověku pak o jádrové území prvního srbského státu – Rašky. Takto je také oblast nazývána v srbské geografii.

¹⁹ Stuart D. Stein, Expulsions of Albanians and colonisation of Kosova. <http://www.ess.uwe.ac.uk/kosovo/chap2.htm#r17>.

²⁰ Noel Malcolm, *Kosovo, A short History*. London 1998. Citováno podle překladu do bosňáčtiny – Noel Malkolm, *Kosovo, kratka povijest*. Sarajevo 2000, s. 330.

²¹ Rexhep Ismajli, The Right to Self-Determination. In Robert Elsie (ed.), *Kosovo: In the Heart of the Powder Keg*. New York 1997, s. 203–205.

Kosovo), jiný zdroj nabízí počet 19 278 osob, které se to Turecka vystěhovaly mezi lety 1927–1939. Další statistiky hovoří o tom, že jen v roce 1930 do Turecka emigrovalo 13 678 osob!²² Přesných čísel se tedy, pokud jde o vystěhovávání albánského etnika, nelze dobat. Jiným způsobem, jak změnit nepříznivé etnické složení obyvatelstva, měla být kolonizace území s albánskou většinou slovanským obyvatelstvem. Ta, jakkoli prosazovaná nejvyššími vládními kruhy, ale nebyla příliš úspěšná. Do 6. dubna 1941, kdy na Jugoslávii zaútočila vojska Osy, bylo na Kosovu podle nejnovějších výzkumů usídleno kolem 13 706 rodin kolonistů, mezi nimiž ovšem nebyli jen Srbové a Černohorci, ač jich pochopitelně bylo nejvíce (zhruba 45 000), ale také Charváti (4 500), Slovinci, Rusíni, bělogvardějští ruští emigranti, a dokonce i banátští Němci.²³

V meziválečné Jugoslávii se tedy na Kosovu i přes nejrůznější výše uvedené migrace a kolonizace změnilo etnické složení obyvatelstva pouze nevýrazně: podle údajů z roku 1939 žilo na Kosovu a v Metochii celkově 645 017 obyvatel, z čehož slovanského obyvatelstva, pravděpodobně i muslimského náboženství, mělo být 222 190 (34,4 %). Na neslovanské obyvatelstvo, kam byli kromě Albánců zahrnováni také Turci a Romové (a zřejmě i Vlaši²⁴) připadala cifra 422 827 (65,6 %). Z tohoto počtu, podle pozdějších transpozic, mělo být 394 242 Albánců. Kolonisté z celkového složení kosovského obyvatelstva tvořili zhruba 9 %.²⁵ Přijmeme-li, i s výše nastíněnými rezervami, jako výchozí počet kosovských usedlíků v roce 1921 číslo 439 010, pak více než dvoustetisícový přírůstek obyvatelstva za dvacet let, byť s šedesátitisícovou kolonizační masou, sice nesevřdí o demografické explozi, k níž ostatně v té době nedocházelo nikde v Jugoslávii ani v Evropě, ale také ne o masovém vystěhovávání. Každopádně výsledky dvacetileté snahy jugoslávského státu o změnu etnické situace na Kosovu lze označit jako neúspěšné, uvážíme-li, že počet albánského obyvatelstva za celé sledované období, přes emigrace v důsledku odporu vůči jugoslávské státní moci i v důsledku vystěhovávání do Turecka, vzrostl o 113 802 lidí, zatímco počet slovanského obyvatelstva i přes státem podporovanou kolonizaci, pouze o 108 095 osob!

Poválečný demografický vývoj Kosova

Po prvním rozpadu Jugoslávie, způsobeném bleskovým útokem sil Osy v dubnu 1941, se větší část Kosova dostala do italského záboru. Italové pak tuto oblast připojili spolu se západní Makedonií a jihovýchodem Černé Hory k Albánii, kterou obsadili již v roce 1939. Až na malá území, jež připadla do německého a bulharského záboru, tak italská okupační správa sjednotila albánský etnický prostor do jednoho celku, jak o tom snili albánští obrozenci již od 70. let 19. století. Většina albánského obyvatelstva předválečné Jugoslávie tuto situaci přivítala. Není proto divu, že poté, co na podzim roku 1944 oblast osvobodily (z albánského pohledu obsadily) jednotky jugoslávské partyzánské armády a opět ji připojily k obnovené Jugoslávii, v níž moc uchopili vítězní jugoslávští komunisté, část albánského obyvatelstva, opět jako v roce 1918, povstala proti novému režimu se zbraní v ruce. Povstání sice bylo s velkými oběťmi na obou stranách poraženo, myšlenka na sjednocenou Albánii však zůstala

²² Vladan Jovanović, *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*. Tokovi istorije (Beograd) 2008, č. 1–2 s. 64.

²³ Aleksandar Pavlović, *Prostorni raspored Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovo i Metohiju u periodu između 1918. i 1941*. Baština (Pristina-Leposavić) 2008, sv. 24, s. 232–245.

²⁴ Vlachs (nebo také Cincary) se rozumí zřejmě původní thrácko-dácko-ilyrské obyvatelstvo, jež bylo v době římské vlády nad Balkánem romanizováno. Žije roztroušeno na celém Balkáně. Vyznává vesměs pravoslavi, hovoří zvláštním románským jazykem s velkými příměsemi toho většinového jazyka, jehož mluvčí převládají v okolí jejich sídel. Vlaši byli ve středověku zejména pasteveci, v novější době tvořili významnou obchodnickou i řemeslnickou elitu balkánských měst. Mnozí vzdělání příslušníci tohoto etnika se stali i významnými představiteli národního obrození jednotlivých balkánských národů.

²⁵ P. Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 260.

živá po celou dobu trvání komunistické Jugoslávie a nebyla vůči ní imunní ani část kosovsko-albánských komunistických funkcionářů. Snahy o povznesení kosovské autonomní oblasti, vytvořené v rámci Jugoslávie v červenci 1945 jako součást tehdejší Lidové republiky Srbsko, na status samostatné kosovské jugoslávské republiky jakožto předstupně budoucího albánského národního sjednocení pak poznamenaly vývoj tohoto území prakticky po celou druhou polovinu 20. století. Otázky demografické v těchto snahách hrály roli téměř rozhodující.

Z druhé světové války na rozdíl od velké části Jugoslávie, válečnými událostmi mimořádně postižené, Kosovo nevyšlo demograficky oslabeno. Spíše naopak. Albánská literatura obvykle uvádí, že v hranicích Kosova a Metochie zahynulo v bojích či během masakrů a hromadných poprav 28 400 osob, novější srbské údaje hovoří celkově o 25 000 obětech války v oblasti, z nichž mělo být 15 000 Albánců a 10 000 Srbů.²⁶ Vzhledem k tomu, že na Kosovu prakticky neexistoval odboj, připadá většina albánských obětí na příslušníky nejrůznějších vojenských uskupení, kteří padli v ústupových bojích na straně německé armády. Velkou část albánských ztrát ale tvoří také masy mladých mužů mobilizovaných po osvobození oblasti na přelomu let 1944 a 1945 do jugoslávské armády, kteří pak byli bez patřičného výcviku v prvních měsících roku 1945 vrženi na fronty na severu Jugoslávie. Jsou-li do těchto čísel započítány i padlí z protikomunistického povstání ovšem není zřejmé. Pokud jde o srbské ztráty, jedná se především o meziválečné kolonisty, kteří byli zmasakrováni v prvních týdnech okupace, v dobách bezvládní, kdy ještě oblast nebyla zcela inkorporována do nové italské správy. Právě kolonisté totiž byli částí albánského obyvatelstva shledáni vinnými za jeho problémy v meziválečné době a stali se tak obětí jejich pomsty. Podle některých zpráv, potvrzovaných i záznamy italských úředníků, mělo být v prvních dnech okupace zavražděno až 10 000 kolonistů.²⁷ Tyto zprávy jsou jistě přehnané, nicméně k velkému bezpráví na kolonistech jednoznačně docházelo, ostatně většina z nich byla přinucena se během prvních měsíců po rozpadu Jugoslávie z Kosova vystěhovat, čímž byl etnický obraz oblasti opět změněn. Odhady, s nimiž se často manipuluje, se pohybují mezi 40 000–100 000 běženců.

Po válce se mimo povražděných kolonistů na Kosovo nevrátilo zhruba 10 300 srbských uprchlíků,²⁸ z nichž většina dala přednost mnohonásobně bezpečnějšímu a také bohatšímu prostředí severní srbské autonomie – Vojvodiny – v níž, resp. v oblastech Banátu a Báčky, byly uvolněny tisíce usedlostí po odsunu půl milionu Němců. Návrat kolonistů byl ale „kompenzován“ tím, že v jižní srbské provincii zůstaly zřejmě desítky tisíc přistěhovalců z chudých horských krajů severní Albánie, kteří do oblasti přišli v souladu s plánem italské okupační správy během druhé světové války. Počet albánských přistěhovalců se ještě o něco zvýšil v letech 1945–1948 prouděním osob přes kosovsko-albánskou hranici. Ta v té době nebyla hlídána, neboť se předpokládalo, že se Albánie postupně začlení do Jugoslávie, resp. do balkánské federace, zamýšlené jugoslávským komunistickým vůdcem Josipem Brozem Titem. Mezi těmito imigranty ovšem nebyli pouze lidé, kteří z Kosova nepocházeli, ale také emigranti z meziválečné Jugoslávie – bývalí kačakové i pozdější političtí uprchlíci, kteří za nové situace mohli na Kosovu zůstat, protože jejich odpor vůči jugoslávskému státu byl novou komunistickou mocí hodnocen jako odpor „nelidovému“ režimu.

Spolehlivé údaje o počtu válečných albánských imigrantů chybí. Statistické údaje ukazují, že od roku 1939 do roku 1948 se počet obyvatel albánské národnosti zvětšil o 104 000 (z 394 242 na 498 242, byť jak ukáže následující sčítání, do tohoto počtu byla zahrnuta i větší

²⁶ N. Malkolm, *Kosovo*, s. 355.

²⁷ Většina prací, operujících s tímto číslem vychází ze zprávy Serge Krizmana *Massacre of the innocent Serbian population, committed in Yugoslavia by the Axis and its Satellite from April 1941 to August 1941*, zveřejněné v jeho publikaci *Maps of Yugoslavia at War*, Washington, 1943.

²⁸ Rajko Doleček, *Necenzurované obrazy z Kosova a Metochie. Kosovo a Metochie po druhé světové válce*. http://www.ksl.wz.cz/Kosovo_a_Metochie9.htm.

část turecké národnosti). Dnes je však velice těžko určitelné, jaké procento z tohoto počtu připadá na přirozenou natalitu a jaké na imigraci. Imigranti v podstatě také mohli nahradit ztráty albánského obyvatelstva způsobené válečnými událostmi – nejen pokud jde o mrtvé ve válečném konfliktu, ale také o emigranty – exponenty fašistického režimu, kterým se podařilo opustit Kosovo před definitivním upevněním komunistické moci. I ty nejstřízlivější odhady srbské historiografie, hovořící o 70 000 albánských dosídlencích,²⁹ se při zvážení celkového přírůstku albánského obyvatelstva za válečné období jeví spíše jako přehnané. Přikláníme se tak spíše k názorům našich demografů, kteří hovoří přibližně o 35 000–40 000 albánských kolonistech.³⁰ Celkově tedy lze říci, že v porovnání s jinými válkou postiženými oblastmi Jugoslávie, které prodělaly obrovský demografický propad, Kosovo mezi lety 1940–1948 zaznamenalo mírný demografický růst, který ale připadá výhradně na vrub albánské populace!

Sčítání obyvatelstva v letech 1948 a 1953

Podle sčítání v roce 1948 žilo na Kosovu 727 820 obyvatel, z toho počtu bylo 498 242 Albánců, 171 911 Srbů, 28 050 Černohorců, k turecké národnosti se hlásilo pouze 1 315 obyvatel, což ale rozhodně nemohl být reálný stav věcí. Část turecké populace se totiž, jak vyplývá z následujícího sčítání, evidentně přihlásila z nějakých důvodů k albánské národnosti, popř. také jako muslimové (v této kategorii obyvatelstva byly zahrnuty ostatní nealbánská muslimská etnika na Kosovu, zejména ovšem slovanští muslimové), jichž tehdy na Kosovu a v Metochii mělo žít 9 679, což ovšem také nemohlo v žádném případě odpovídat skutečnosti. Také mnozí Romové (11 230, ve sčítacích dokumentech označovaní jako Cikáni) se bezesporu, podobně jako slovanští muslimové, mohli identifikovat i se srbským i s albánským obyvatelstvem. Každopádně procentuálně dvě největší kosovské národnosti tvořily 68,45 % a 23,62 % z celkové kosovské populace. Jak dalece bylo toto i následné sčítání v roce 1953 přesné, nelze z dnešního pohledu určit, domníváme se však, že vzhledem k tehdejšímu komunikačním možnostem i k uzavřenosti venkovských albánských rodin nemohlo obsáhnout skutečně všechny obyvatele oblasti.³¹

O čtyři roky později, při sčítání v roce 1953, se počet kosovských obyvatel zvětšil o 80 000 na 808 141 osob, z nichž bylo 524 559 Albánců, 189 869 Srbů, 31 343 Černohorců a 34 585 Turků, 6 241 muslimů a 21 546 „ostatních“.³² Procentuálně přitom poklesl počet albánského obyvatelstva na 64,91 %, srbské obyvatelstvo zůstalo „na svém“, zachovalo si 23,49 % podíl. Vzrůst tureckého obyvatelstva z 0,18 % na 4,28 procent přesně odpovídá snížení

²⁹ Djordje Borozan, Jugoslavijska i Albanija u 20. veku. In Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa. Beograd 1999, s. 208. Zcela nereálné vzhledem k výše uvedenému celkovému přírůstku albánského obyvatelstva za leta 1940–1948 pak jsou údaje, podle nichž se měl počet dosídlenců pohybovat dokonce až mezi 150 000 a 200 000 osob (viz např. D. Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije, s. 11).

³⁰ M. Fňukal – M. Šrubař, Dopady nucených migrací v oblasti Kosova, s. 43. Při sčítání obyvatelstva z roku 1981 ovšem označilo Albánii jako místo svého narození pouze 1 543 osob. Viz např. H. Islami, demografska stvarnost Kosova, s. 41.

³¹ Korekci tohoto prvního sčítání v Jugoslávii, při němž byla zjišťována i národnost obyvatelstva, provedl v roce 1998 francouzský demograf srbského původu Bogoljub Kočović, který se proslavil především knihou, v níž korigoval nadnesené počty jugoslávských obětí druhé světové války (Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji, London 1985, Sarajevo 1990²). Při opravě od deklarovaného počtu kosovských Albánců odečetl 42 000 těch, kteří podle jeho výpočtů měli být slovanými muslimy, Turky nebo Romy, od celkového počtu Srbů a Černohorců pak odečetl 11 000 těch, kteří s největší pravděpodobností byli slovanými muslimy nebo Romy. Viz Etnički i demografski razvoj u Jugoslaviji od 1921. do 1991. godine po svim zvaničnim a u nekim slučajevima i korigovanim popisima. Paris 1998, s. 346–347. Citováno podle M. Fňukal – M. Šrubař, Dopady nucených migrací v oblasti Kosova, s. 39.

³² Údaje ze sčítání obyvatelstva 1948 a 1953 viz např. D. Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije, s. 29, 30; Ruža Petrović, Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike. In Andrej Mitrović (ed.), Srbi i Albanci u XX veku. Beograd 1991, s. 186.

procentuálního podílu albánského obyvatelstva a potvrzuje tedy naši domněnku, že se v předcházejícím sčítání Turci identifikovali s albánskou národností.³³ Důvody, jež je k tomu vedly, mohly být různé, vyloučit se však nedá, jak uvidíme dále, ani nátlak albánských sousedů. Jedenáctiprocentní přírůstek obyvatelstva za pět let je poměrně značný. Vzhledem k tomu, že v té době se již nemohlo jednat o příliv obyvatel z Albánie a proudění na Kosovo ze zbytku Jugoslávie rozhodně nebylo masové, naznačuje přírůstek kosovské demografické trendy, které v dalších desetiletích výrazně ovlivní nejen počet obyvatel v oblasti a jejich etnickou strukturu, ale způsobí také politické a mezietnické problémy.

Násilné poturčování kosovsko-albánského obyvatelstva?

Do doby mezi sčítáním v roce 1953 a dalším sčítáním v roce 1961 spadají demografické změny, které se v pracích zejména albánských demografů a historiků staly výrazným politickým. Jugoslávská společnost byla po válce založena na ideologických základech marxismu-leninismu, původní státní myšlenka o jednotném státu jižních Slovanů se postupně vytrácela. Důležité bylo budování socialismu a komunistický internacionalismus, který se do státní ideologie promítal zdůrazňováním „bratrství a jednoty“ jugoslávských národů a národností.³⁴ Jugoslávští komunisté měli po roce 1945 upřímnou snahu začlenit kosovsko-albánskou populaci, která stála ve válce z větší části na pozicích jejich ideologických protivníků, jako rovnoprávné etnikum do budování jugoslávského socialismu. Přitom ovšem vedli tvrdý boj se svými ideologickými nepřáteli, mezi něž se po známé roztržce Tita se Stalinem (rezoluce Informbyra) v roce 1948 přiřadily i všechny státy sovětského bloku včetně Albánie. Kosovo se tak stalo, vzhledem k tomu, že sousední albánský stát patřil k nezapálenějším vykonavatelům stalinistické politiky, již se nezřekl ani po kritice stalinismu na XX. sjezdu sovětských komunistů v roce 1956, svědkem ideologického zápasu mezi dvěma pojetími budování socialismu. Oblast byla ze sousedství vystavena infiltraci stalinistických myšlenek, na něž začal albánský diktátor Enver Hodža postupně roubovat svérázný albánský komunistický nacionalismus. Jugoslávie se snažila vůči těmto projevům chránit a naopak vyvážet myšlenky svého specifického „samosprávného“ modelu socialismu do „země orlů“. Kosovská autonomie proto byla v 50. letech sevřena obručí jugoslávské tajné bezpečnosti bojující s „ideologickým nepřítelem“, jenž při svém působení pochopitelně využíval skutečnosti, že oblast byla většinou albánská a že se „diverzanti“ často mohli spoléhat na rodinné či kmenové vazby. Problém při „potírání diverzní činnosti“ spočíval v tom, že přinejmenším dvě třetiny příslušníků státní bezpečnosti na Kosovu byly srbského původu, podobně jako tehdy všemocný druhý muž jugoslávských komunistů Aleksandar Ranković, zakladatel komunistických jugoslávských bezpečnostních složek.³⁵

³³ I při tomto sčítání prováděl Bogoljub Kočović korekce. Bylo ostatně logické, že zjištěný počet slovanských muslimů nemohl odpovídat skutečnému stavu. Na muslimy a Romy tedy od albánského korpusu odečetl 25 000 a od srbského a černohorského 11 000 osob (M. Friukal – M. Šrubař, Dopady nucených migrací v oblasti Kosova, s. 39).

³⁴ Jako „státní národy“ Jugoslávie byly již při druhém zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie 29. listopadu 1943, které je považováno za zrod nové, federalizované Jugoslávie, označeny národy srbský, chorvátský, slovinský a nově makedonský a černohorský, později k nim přibyli pod novým národním jménem Muslimové také slovanští muslimové. Národnostním menšinám, jež pozdější ústavy označovaly jako „národnosti“, byla garantována všechna práva. Počínaje ústavou z roku 1963 se ale v jugoslávském zákonodárství začalo striktně zdůrazňovat, že národnosti jsou rovnoprávné s národy. Kosovští Albánci, vzhledem k tomu, že existoval jejich „mateřský stát“, nemohli být uznáni v rámci Jugoslávie jako „národ“. Od 60. let však mezi nimi sílily požadavky po sebeurčení, tedy po uznání za sedmý jugoslávský národ, který by pak měl v rámci jugoslávské federace právo na republiku a ta opět právo na secesi, byť toto právo nebylo ani v poslední jugoslávské ústavě z roku 1974 nijak specifikováno.

³⁵ Citlivé funkce státní bezpečnosti i vyšší funkce správní byly v poválečné době doménou výhradně komunistů a těch, kteří se účastnili národně osvobozeneckého boje. Vzhledem k tomu, že většina kosovských Albánců se těmito předpoklady nemohla prokázat, bylo etnické složení jak komunistických, tak bezpečnostních orgánů na

Tato skutečnost dala po přelomové události historie komunistické Jugoslávie – po tzv. Brionském plénu Ústředního výboru (dále jen ÚV) Svazu komunistů Jugoslávie (dále jen SKJ) v roce 1966³⁶ – vzniknout nejrůznějším a dodnes často bez velkých výhrad přijímaným dezinterpretacím tehdejší situace. Na plénu se primárně jednalo o střet dvou koncepcí dalšího rozvoje Jugoslávie – unitaristické, reprezentované Aleksandrem Rankovićem, a decentralizační (v podstatě konfederativní), za níž stál vrchní komunistický ideolog, Slovinec Edvard Kardelj. Kopí tohoto střetu se však lámala přes zdrcující kritiku práce bezpečnostních orgánů, které již od roku 1944 ovládal právě Ranković. Některé práce kosovsko-albánských historiků i demografů proto začaly situaci 50. let na Kosovu představovat jako pokračování „velkosrbské politiky“ královské Jugoslávie na Kosovu a hovoří v této souvislosti dokonce o „Rankovićově režimu“.

Jedním z projevů „Rankovićova režimu“ mělo být navázání na předválečné pokusy o přesun muslimského obyvatelstva do Turecka. Po uzavření tzv. Balkánského paktu mezi Jugoslávií, Tureckem a Řeckem v únoru 1953 totiž projevilo Turecko opět zájem přijmout ty jugoslávské občany, kteří o to z národnostních nebo náboženských příčin projeví zájem. Turecko se totiž stále potýkalo s důsledky výměny obyvatelstva s Řeckem v roce 1923, kdy celé oblasti zůstaly neobydlené, zájem mělo i o dosídlení Anatólie, zejména v oblastech s většinovým kurdským obyvatelstvem. Již v témže roce uzavřely jugoslávská a turecká vláda tzv. „džentlmenskou dohodu“, podle níž bylo umožněno emigrovat do Turecka osobám turecké národnosti, přednostně v případě spojování rodin. Tato dohoda byla později rozšířena, zájemci o emigraci ale museli získat příslib tureckého občanství, a teprve s ním mohli oficiálně požádat jugoslávské úřady o vystěhování, které podle zákona o státním občanství měly v takovémto případě emigraci umožnit.

Ve společensky uvolněné „pobrionské“ atmosféře konce 60. a 70. let se v kosovsko-albánském odborném tisku začaly objevovat informace, že „Rankovićův režim“ přinutil dvě třetiny Albánců (sic!), aby přijali tureckou identitu a chodili do tureckých škol, s tím, že pak mělo během několika následujících let nuceně do Turecka z Kosova emigrovat nejméně 100 000,³⁷ podle jiných až 230 000³⁸ či 250 000³⁹ Albánců, vedených jako etničtí Turci! Existuje i zcela extrémní tvrzení Hajredina Hodžy z přístinské univerzity z roku 1978, podle něhož k tomu roku mělo v Turecku žít „*milion Albánců vystěhovaných mezi lety 1945–1978*“!⁴⁰ Vystěhovalcům dokonce neměla být ani umožňována komunikace s jejich blízkými na Kosovu, neboť „*srbo-jugoslávské orgány (sic!) se obávaly, že by pravdivé informování o životu v Turecku zpomalilo průběh vystěhovávaní do chudých a feudálních (sic!) oblastí této země, převážně do pustin Anatólie...*“⁴¹

Tato čísla a tyto události ovšem nemohou potvrdit žádné archivní materiály, a to ani výsledky vyšetřovacích komisí po Brionském plénu, které jinak byly ve všech ohledech velmi důkladné a jejich závěry spíše zvýrazňovaly chyby státní bezpečnosti a čísla zveličovaly, než aby se je snažily shodit ze stolu. V oblasti navíc existovalo jen minimum škol s tureckým vyučovacím

Kosovu „neproporční“ vzhledem k národnostnímu složení autonomie. Tato situace se ale začala již od konce 50. let výrazně měnit ve prospěch albánského etnika.

³⁶ Více o Brionském plénu viz např. Václav Štěpánek, Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století. Brno 2011, s. 186n.

³⁷ Např. u John R. Lampe, Yugoslavia as History. Twice There was a Country. Cambridge University Press 2002²; Beograd 2004 jako Jugoslavija kao historija, s. 232; také Noel Malcolm, Kosovo, A short History. London 1998, s. 322–323.

³⁸ Hajredin Hoxha, Kosovo in Albanci v Novi Jugoslaviji. In Albanija in Albanci. Ljubljana 1988, s. 214.

³⁹ H. Islami, Demografska stvarnost Kosova, s. 45.

⁴⁰ Hajredin Hoxha, Uzroci, problemi i posledice migracija stanovništva Kosova i pripadnika albanske nacionalnosti u inostranstvo. In Iseljeništvu naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom, Zagreb, 1978, str. 258–261. Hodža sice své údaje ve výše uvedené studii z roku 1988 poopravil, nicméně i tento jeho druhý odhad je více než co jiného pouze propagandistickým aktem.

⁴¹ H. Islami, Demografska stvarnost Kosova, s. 45.

jazykem, které by rozhodně nebyly schopny absorbovat takové množství žáků. Tvrzení o masovém exodu Albánců tak jsou z největší části založena na propagandistických prohlášeních Hodžova režimu ze sousední Albánie. Např. v propagandistické publikaci vydané Komisí propagandy a agitace ÚV Komunistické strany Albánie píše její autoři o tom, že (na přelomu 40. a 50. let 20. století – pozn. V. Š.) byl milion jugoslávských Albánců nucen „... změnit své občanství a prohlásit se za Turky“.⁴² Někteří kosovsko-albánské demografové dokonce tvrdí, zcela v rozporu s výsledky sčítání obyvatelstva, že kosovští Albánci byli nuceni přihlašovat se k turecké národnosti i během sčítání v letech 1953 a 1961!⁴³ V poválečné době k vystěhovávání muslimského i albánského obyvatelstva ovšem docházelo. Dohoda o možnosti emigrace tureckého obyvatelstva byla zaměřena přednostně na Makedonii, v níž žila nejpočetnější turecká menšina v Jugoslávii. K vystěhování se mělo v Makedonii hlásit i mnoho z těch, co byli matrikově vedeni jako Albánci. Ti podle některých zpráv měli dokazovat, že jsou Turky, kteří se během bulharské okupace Makedonie za druhé světové války nechávali zapisovat jako Albánci, aby se vyhnuli problémům ze strany okupantů, kteří na Turky tradičně nepohlíželi se sympatiemi.⁴⁴ Turecký konzulát ve Skopji ovšem ve snaze získat pro vystěhovalce co nejvíce občanů údajně propagoval emigraci i mimo zmiňované kruhy a případy. Emisaři konzulátu měli pro vystěhovalce získávat také obyvatelstvo hraničních okresů s Makedonií, zejména zdůrazňováním faktu, že v Turecku „nejsou žádná náboženská a národnostní omezení“. Díky tomu se prý před konzulátem tvořily kilometrové fronty žadatelů příslibu státního občanství z Kosova. Měli mezi nimi být dokonce i členové Svazu komunistů Jugoslávie. Touto situací se musela zabývat jugoslávská federální vláda, jež s cílem zamezit masovému vystěhovalectví, vydala v březnu 1955 nařízení (které později, na počátku roku 1957 opět zmírnila), že se do budoucna do Turecka mohou vystěhovávat pouze žadatelé, kteří aktivně hovoří turecky a turečtinu vykazují jako mateřský jazyk. Přihlížet se mělo i k tomu, jakou národnost deklaroval žadatel před státními orgány v minulosti.⁴⁵ Je tedy v podstatě zřejmé, že k masovému, dokonce násilnému, vystěhovávání obyvatelstva albánské národnosti do Turecka nedocházelo, naopak byla snaha takovýmto migracím zamezit. Na Kosovu jí podle maximalistických odhadů využilo kolem 32 000 obyvatel, zejména příslušníků vzdělanější části městské populace. Při hodnocení tohoto jevu zazněly na stranických fórech informace o tom, že se emigranti rekrutovali „z řad bývalých agů, begů či zámožných obchodníků, kteří byli nábožensky orientovaní, a domnívali se, že jim Turecko dá více práv než my“.⁴⁶ Většina vystěhovalců opustila zemi před rokem 1960. Srbský historik zabývající se demografickou problematikou V. Jovanović uvádí na základě archivních výzkumů počet všech vystěhovaných muslimů z Jugoslávie mezi lety 1953—1961 na 164 000 osob, s tím např., že 74 % emigrantů z Makedonie v roce 1960 tvořily osoby turecké národnosti (to samozřejmě nevylučuje Albánce, kteří přijali tureckou

⁴² Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji. Beograd 1961, s. 50.

⁴³ H. Islami, Demografska stvarnost Kosova, s. 44.

⁴⁴ Rajko Vidačić, O korenima separatizma i terorizma na Kosovu. Beograd 2000, s. 181. K memoárové publikaci Vidačiće, vysokého funkcionáře státní bezpečnosti na Kosovu, nutno pochopitelně, jako ostatně k celé memoáristice, přistupovat obezřetně, tím spíše, že byla sepsána v podstatě proto, aby činnost státní bezpečnosti na Kosovu, tvrdě zpochybněnou Brionským plénem a prakticky až do rozpadu Jugoslávie napadanou, obhajovala. Vidačić však své vzpomínky opírá o archivní prameny, takže některé jeho údaje lze přijímat jako dosti důvěryhodné, tím spíše, že archiv jugoslávské státní bezpečnosti stále není pro badatele zpřístupněn.

⁴⁵ Tamtéž, s. 182, s odkazem na stenogram ze zasedání vlády Socialistické republiky Srbsko ze dne 31. října 1968.

⁴⁶ Zpráva tajemníka okresního výboru z Peče albánského původu na zasedání ÚV Svazu komunistů Srbska (dále jen SKS) v březnu 1966. Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK (Svaz komunistů Srbska-Ústřední výbor), 1966–1968, kart. 28, Izvršni komitet CK SKS – dokumentacija u vezi IV plenuma SKJ, VIII. díl, stenografické záznamy ze setkání uskutečněného na ÚV SKS s tajemníky okresních (opštinských) výborů o otázkách mezietnických vztahů, Bělehrad 15. března 1966.

identitu, resp. kteří uměli turecky, což se u příslušníků bývalých begovských rodin předpokládalo). O poklesu emigrace po roce 1960 svědčí i oficiální údaj z roku 1970, v němž se z Makedonie do Turecka trvale vysídlilo 180 osob.⁴⁷ Nutno nicméně podotknout, že turecká menšina do Turecka v menších skupinách odcházela prakticky celou dobu trvání socialistické Jugoslávie (a i poté – emigrace Turků z Kosova pokračovala a zesílila zejména po roce 1999), takže jejich počet mezi sčítáními v roce 1953 a 1991 klesl o polovinu. Vystěhovávání Turků, kteří patřili k tradičnímu a respektovanému obyvatelstvu kosovských měst, a příchod rurálního albánského obyvatelstva na jejich místo, pochopitelně výrazně měnilo jak etnické složení, tak, a to zejména, celkovou společenskou a kulturní situaci kosovských měst a projevovalo se i ve sféře urbanistické.

Na konci tohoto období, v roce 1961, se v Jugoslávii uskutečnilo opět sčítání obyvatelstva. Celkový počet obyvatel kosovské autonomie již dosáhl bezmála jednoho milionu, konkrétně 963 988. Z tohoto počtu se 646 806 osob deklarovalo jako Albánci, 227 016 jako Srbové, 37 588 jako Černohorci, z dalších národností, které jsme doposud uváděli, pak počet osob turecké národnosti činil 25 784, počet slovanských muslimů 8 026 a počet Romů 3 202.⁴⁸ Sčítání opět neposkytuje správný obraz etnického složení oblasti, do očí bijící je zejména úbytek počtu Romů, kteří se evidentně identifikovali buďto s albánským, nebo se srbským etnikem. Také počet muslimů byl nižší než v roce 1948. Mohlo by se zdát, že snížení jejich počtu reflektovalo vystěhovalectví do Turecka (které se ovšem, jak jsme viděli, tohoto etnika prakticky netýkalo). Další sčítání obyvatelstva v roce 1971, při němž se jako muslimové vyjádřilo mnohem více obyvatel, ale ani tak zdaleka ne všichni, ukázalo, že i v roce 1961 většina muslimského obyvatelstva volila identifikaci buďto se srbským, častěji však s albánským obyvatelstvem. Albánský tlak na slovanské muslimské obyvatelstvo se dokonce projevoval i albanizací příjmení některých muslimských rodin, jakkoli ty i nadále používaly svůj mateřský jazyk. Jedině v případě sníženého počtu tureckého obyvatelstva lze úbytek zřejmě jednoznačně přičíst na vrub emigrace.⁴⁹ Celkově se tedy počet albánského obyvatelstva za 7 let zvýšil o více než 122 000. Již samotné toto číslo nepotvrzuje masové vystěhovávání kosovských Albánců do Turecka, jakkoli někteří albánští demografové tvrdí, že úbytek obyvatelstva způsobený vystěhovalectvím byl kompenzován vysokou mírou natality.⁵⁰ V této periodě ale ještě vzrůstal také počet Srbů a Černohorců. Zvýšení počtu srbského a černohorského etnika ovšem nebylo způsobeno pouze přirozeným přírůstkem, ale zejména tím, že v roce 1955 byl ke kosovské autonomii přičleněn okres Leposavić, osídlený výhradně srbským obyvatelstvem. Existovala také pracovní migrace obyvatelstva z ostatních částí Jugoslávie, ať už šlo o úředníky státní správy, zdravotnický personál, střední technický kádr aj., na místa, pro která se na Kosovu nedostávalo náležitě vzdělaných či vyučených osob. Počet těchto pracovních migrantů byl ale poměrně skromný, nelze jej přesně určit, v žádném případě se nemůže za periodu 1945–1966 jednat o 500 000 osob, jak bez jakýchkoli pramenných podkladů tvrdí, v rozporu s výsledky sčítání, přední kosovsko-albánský demograf Hivzi Islami.⁵¹ Přes určitou pracovní migraci se ovšem procentuální podíl srbského a černohorského obyvatelstva na celkovém etnickém složení obyvatel Kosova nezměnil a

⁴⁷ V. Jovanović, *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*, s. 65.

⁴⁸ Ruža Petrović, *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 186;

⁴⁹ Všechny tyto skutečnosti vedly Bogoljuba Kočoviće k tomu, aby provedl korekci i tohoto sčítání. Odečítá přitom z celkového počtu albánského etnika na Romy a slovanské muslimy celých 65 000 obyvatel, kteří se podle něj deklarovali, ať již dobrovolně, ať již pod nátlakem, jako Albánci. Podle jeho výpočtů tedy celkový počet albánského obyvatelstva činil cca 582 000, tedy 60,4 % kosovské populace. Podle M. Fňukal – M. Šrubař, *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 39.

⁵⁰ H. Islami, *Demografska stvarnost Kosova*, s. 45.

⁵¹ Tamtéž. Hivzi Islami (1946) je profesorem na přírodovědecké fakultě Prištinské univerzity, od roku 2000 člen Kosovské akademie věd a umění, v roce 2010 její místopředseda. Zabývá se zejména demografickými záležitostmi Kosova a Albánců. V 90. letech byl také politicky činný.

zůstal prakticky stejný jako v roce 1953 (tehdy 23,49 %, v roce 1961 23,55 %), zatímco podíl albánského obyvatelstva se zvýšil z 64,91 % v roce 1953 na 67,07 % v roce 1961.

Demografická revoluce u albánského obyvatelstva

Ve změněných a uvolněných politických poměrech po Brionském plénu na Kosovu již prakticky plně fungoval tzv. proporční klíč, spočívající v tom, že zastoupení funkcionářů, počínaje nejvyššími orgány státními i komunistickými, a konče místními výbory na straně jedné, a složení zaměstnaneckého kádru státních podniků na straně druhé, muselo odrážet národnostní mapu oblasti. Rozhodující politické funkce v té době již byly soustředěny plně do rukou albánských komunistických funkcionářů, ať již zasloužilých odbojářů z druhé světové války, ať již mladého a univerzitně vzdělaného stranického kádru. V této době, v březnu roku 1971, se také po deseti letech uskutečnilo další sčítání obyvatelstva. Podle něj vypadalo etnické složení kosovského obyvatelstva tak, že Albánci tvořili 73,6 % (916 168 osob), Srbové 18,3 % (228 264), Černohorci 2,6 % (31 555), Muslimové 2,1 % (26 357), dále mělo v oblasti žít 0,98 % (12 244) Turků, 1,2 % (cca 14 593) Romů, dalších národností – Charvátů, Makedonců aj., včetně národnostně nevyhraněných, bylo v kategorii „ostatní obyvatelstvo“ zůstalo zařazeno 14 512 občanů (1,2 %).⁵² Při sčítání obyvatelstva tedy bylo na Kosovu registrováno 1 243 693 obyvatel – o 29,1 % více než v roce 1961. V absolutních číslech to představovalo 279 705 obyvatel, z nichž mělo být 96,4 % z celkového přírůstku, tedy 269 563 Albánců.

Výsledky i průběh sčítání však způsobily i několik politických skandálů, které měly ohlas v celé Jugoslávii. Postaralo se to zejména 28. zasedání Oblastního výboru (dále jen OV) SKS pro Kosovo v témže roce, při němž došlo k diskusi o výsledcích sčítání. Několik srbských členů OV zde upozorňovalo na možné manipulace a nátlaky během sčítání, na problémy majorizace albánského obyvatelstva a na nedobré národnostní relace v oblasti. Podpořil je také významný představitel Svazu komunistů Jugoslávie a zároveň člen kosovského OV turecké národnosti Kadri Reufi, jenž poukazyval na to, že během sčítání docházelo k nátlaku na turecké obyvatelstvo, aby si zapisovalo albánskou identitu. Kosovské vedení tyto názory odmítlo jako populistické, výsledky pozdějších sčítání však prokázala, že diskutující členové OV měli pravdu. Ostatně vysoký absolutní přírůstek albánského obyvatelstva, při kterém by na všechny ostatní národnosti zbyla necelá čtyři procenta, zpochybnili již tehdy někteří demografové. Tuto tezi zpětně potvrzují i údaje prezentované na zasedání ÚV SKS v říjnu 1969 o tom, že albánské obyvatelstvo se na počtu kosovských obyvatel podílí 67,1 %, srbské pak 23,5 %.⁵³ Téměř sedmiprocentní nárůst za o něco více než rok by skutečně asi byl bez manipulací jen stěží možný.

Výsledky sčítání tedy opět potvrdily, že ne všechna etnika na Kosovu se, zřejmě i v důsledku nátlaku, rozhodla otevřeně přiznat svoji identitu. Informace o nátlaku na nealbánské muslimské obyvatelstvo během příprav ke sčítání obyvatelstva měli také na ÚV SKS. Stížnosti sem přicházely zejména v souvislosti s tím, že při tomto sčítání mohlo poprvé v Jugoslávii jednoznačně deklarovat svoji národnost také slovanské muslimské obyvatelstvo. Nově uznaná národnost „Muslim“ byla v Jugoslávii chápána bez náboženských příznaků, jako etnonym slovanského obyvatelstva, které během historického vývoje přijalo islámské náboženství a díky němu také jiné kulturní a společenské vzorce, a nemohlo tedy být identifikováno ani se srbským, ani s charvátským etnikem.

Některé informace z té doby jsou přitom neobyčejně konkrétní. Např. občané z vesnice Gornje Lubinje, rozkládající se na svazích Šar planiny nedaleko Prizrenu, poslali na ÚV SKS leták, v němž jim bylo vyhrožováno, aby si nehráli se svým osudem a zapsali se jako Albánci,

⁵² D. Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije, s. 13, 32; Ruža Petrović, Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike, s. 186.

⁵³ Pero Simić, Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohii. Beograd 2006, ediční pozn. na s. 164.

neboť by to v opačném případě „mělo vliv na jejich další život“. Během samotného sčítání pak dokonce došlo v ostrově muslimských vesnic v Šar planině k zatčení aktivisty, který na možnost zapsat si národnost „Muslim“ upozorňoval. Tento protiústavní exces vyvolal mezi slovansko-muslimským obyvatelstvem velké pobouření. Na základě stížnosti pak speciální komise prověřovala výsledky sčítání v jiné slovansko-muslimské šarplaninské vesnici Planjane, kde dokonce zjistila, že lidé, kteří se indentifikovali jako Muslimové, byli komisaři do archů přímo zapsáni jako Albánci!⁵⁴ Nakonec tak bylo skutečně 80 % obyvatelstva tohoto slovansko-muslimského ostrůvku zapsáno jako Albánci.⁵⁵

Možnost svobodného vyjádření muslimské národnosti ostatně zpochybňovala i řada nejvyšších kosovských politiků albánské národnosti, jež tak některými svými rozhodnutími dokonce k nátlaku na Muslimy přímo přispívala.⁵⁶ Vyplývá to konečně i z jednání kosovské delegace u jugoslávského prezidenta Josipa Broze Tita, který se po skandálu na 28. zasedání kosovského OV o celou věc začal také zajímat. Na Titovu otázku, jak lze vykonávat nátlak např. na Srba, aby se při sčítání vyjádřil jako Albánc, odpověděl nový šéf kosovských komunistů Mahmut Bakalli, že členové OV, jež hovořili o nátlaku, se zaměřují na „*subtilnější věci*“ (doslova takto – pozn. V. Š.), nikoli na Srby, ale na „skupiny“, které ještě nemají diferencované národní vědomí – „*boj se odvíjel kolem muslimů s velkým M, vyjádří-li se Goranci kolem Dragaše jako Turci nebo Muslimové, budou-li Cikáni Romové nebo Albánci, nebo Srbové, nebo Turci...*“.⁵⁷ Z tohoto Bakalliho zlehčujícího vyjádření vyplývá, že albánští členové kosovského vedení na národnostní uvědomování slovanských muslimů pohlíželi s výrazným despektem.

Snahy o manipulace s počtem příslušníků jednotlivých kosovských národností ovšem ve své podstatně etnickou mapu oblasti nijak nezměnily. Ze strany kosovského establishmentu byly vedeny nejspíše s cílem posílit argumenty pro vznik nové sedmé jugoslávské kosovské republiky s albánským státním národem během tehdejších složitých jednáních o redefinování Jugoslávie, která předcházela vydání ústavy v roce 1974. Co však sčítání velice pregnantně ukázalo, byla skutečnost, že na Kosovu začíná docházet k albánské demografické revoluci. Tuto skutečnost nezpochybňují ani korekce z prakticky recentní doby (v době sčítání pro ně neexistovala politická vůle), kdy na základě výsledků následujících sčítání z let 1981 a 1991 provedl v roce 1998 zmiňovaný již francouzský demograf srbského původu Bogoljub Kočović propočty, jimiž výsledky sčítání v roce 1971 opravil tak, že z celkového počtu osob, které se deklarovaly jako Albánci (zaokrouhleno na 916 000), odpočítává plných 70 000 těch, kteří s velkou pravděpodobností byli Muslimové, Romové či Turci.⁵⁸

To, že na Kosovu probíhá u albánské populace demografická revoluce, jednoznačně potvrdilo poslední relevantní sčítání, které se na Kosovu uskutečnilo v roce 1981. Tehdy v autonomii zaregistrovali 1 584 441 osob, z tohoto počtu pak, z výrazných kosovských národností, bylo 1 226 736 Albánců (77,4 %), 209 492 Srbů (13,2 %), 27 028 Černohorců (1,7 %), 12 513 Turků (0,8 %), 58 562 Muslimů (3,7 %) a 34 126 Romů (2,15 %), ostatní národnosti a

⁵⁴ Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, kart. 150, Komisija CK SKS za informisanje i propagandu.

Informacije o aktuelnim događajima. VI. díl, Informativna služba CK SKS, Informacija o nekim pojavama u vezi popisa stanovništva na području mesne organizacije SK Sredska Župa, SO Prizren, 24. dubna 1971.

⁵⁵ Jednalo se o velké (mnohatisícové) vesnice Gornje a Donje Ljubinje, Grnčare, Jablanica, Novo Selo, Planeja, Pousko a zhruba deset menších obcí.

⁵⁶ V této souvislosti ve svých pamětech poznamenává již zmiňovaný Rajko Vidačić případ z Peće, kdy albánští policisté otevřeně přiznali svému nadřízenému srbského původu, který zkoumal příčinu jejich nepřítomnosti na pracovišti, že „byli z nařízení stranického výboru přesvědčovat v Romy v ‚cikánských čtvrtích‘, aby se při sčítání vyjadřovali jako Albánci“. Viz R. Vidačić, O korenima separatizma, s. 180.

⁵⁷ Archiv Josipa Broze Tita Bělehrad, KPR II-2, kart. 69, stenografický záznam rozhovoru J. Broze Tita s kosovskou delegací 1. července 1971. Citováno podle edice P. Simiče Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji, s. 161–168.

⁵⁸ Podle M. Fňukal – M. Šrubař, Dopady nucených migrací v oblasti Kosova, s. 39.

národnostně nevyhranění občané tvořily dohromady 1 % (15 977) kosovské populace.⁵⁹ Počet albánského obyvatelstva se tedy za deset let oproti roku 1971 zvýšil v absolutních číslech o 310 568 osob, zatímco počet Srbů a Černohorců poklesl v prvním případě o 18 767 osob (v celkovém podílu na etnickém složení obyvatelstva o 5,15 %), v druhém o 4 680 osob (0,84 %). Počet Turků zůstal prakticky stejný. Výrazně však stouply počty osob hlásící se k muslimské a romské národnosti (o 35 591, resp. 29 841 osob), což svědčí o zvyšujícím se národním uvědomování těchto etnik, poněvadž z politického hlediska se na Kosovu nestalo nic, co by mohlo asimilační tlak albánského etnika na nealbánská muslimská etnika zmírnit.⁶⁰ Poměrně výrazné snížení počtu srbského etnika naopak nelze vysvětlit pouze snižováním přirozeného přírůstku, ale také migracemi z Kosova, k nimž začalo v desetiletí mezi oběma sčítáními poměrně intenzivně docházet.

Následující sčítání roku 1991 pobíhalo v atmosféře rozpadu Jugoslávie a v období po zrušení kosovské autonomie. K němu došlo po vypjatých událostech tzv. antibyrokratické revoluce vedené Slobodanem Miloševićem, jež směřovala především a právě k omezení pravomocí srbských autonomií, aby tak „Srbsko ze tří částí bylo opět jednotné“, jak zaznívala hesla na nacionalistických demonstracích „revoluci“ provázejících.⁶¹ V důsledku tohoto nedemokratického kroku se albánské etnikum rozhodlo k bojkotu srbských státních institucí a také sčítání prakticky jako jeden muž odmítlo, k bojkotu se připojila i menší část muslimského a romského obyvatelstva. Věřohodné výsledky tak sčítání poskytlo pouze pro obyvatelstvo srbské (194 190 osob), černohorské (20 365) a turecké (10 445) národnosti. Na sčítání reflektovalo jen 9 091 loyálních Albánců!, muslimské etnikum reagovalo víceméně většinově (57 758), podobně jako obyvatelstvo romské (44 307). Celkově tedy bylo na Kosovu sečteno 359 346 osob. Později se srbský statistický úřad na základě demografických tendencí známých z minulosti a s přihlédnutím k vitálním procesům albánského obyvatelstva pokusil o kvalifikovaný odhad, podle něhož mělo na Kosovu žít 1 956 196 osob, z nichž Albánci měli tvořit korpus o 1 596 072 osobách (81,6 % kosovské populace). Celkový počet občanů muslimské národnosti úřad odhadl na 66 189 (3,4 %) a romské na 45 745 (2,4 %). Podle těchto čísel se tak srbské obyvatelstvo podílelo na etnickém složení oblasti 9,9 %, černohorské 1 % a podíl tureckého etnika již klesl na 0,5 %!⁶² Výsledky tohoto posledního sčítání na Kosovu v rámci tehdy ještě existující Jugoslávie tedy jen potvrzují trendy, patrné ze sčítání před deseti lety. Albánské etnikum se nadále rozrůstalo, tentokrát za deset let o dalších 368 648 osob (byť toto číslo jdoucí až do jednotek je vzhledem k albánskému bojkotu značně hypotetické), počet Srbů, Černohorců i Turků nadále klesal (o 15 307, 6 663 a 2 068 osob).

Důsledky demografické revoluce u albánského obyvatelstva Kosova

⁵⁹ D. Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije, s. 13, 33; R. Petrović, Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike, s. 186;

⁶⁰ I přesto ale stále evidentně docházelo k nežádoucím posunům v etnické mapě Kosova. Bogoljub Kočović proto ve své publikaci z roku 1998 naposledy přistupuje ke korekcím a od celkového počtu albánského obyvatelstva odpočítává ještě 49 000 osob, zejména romské a muslimské národnosti, které se na základě jeho demografických srovnání a výpočtů z nějakých důvodů přihlásili k albánské národnosti. Podle M. Fňukal – M. Šrubař, Dopady nucených migrací v oblasti Kosova, s. 39

⁶¹ O tom více např. Václav Štěpánek, Zrušení Kosovské autonomie: Zásadní mezník na cestě k nezávislosti Kosova. Slovanské historické studie 32 (2007), s. 351–361; týž, Antibyrokratická revoluce v Srbsku v letech 1988–1989. In Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 52, 2006, s. 189–223.

⁶² D. Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije, s. 34. Také Enti i Statistikës së Kosovës, Ndryshimet demografike të popullsisë së Kosovës në periudhën 1948–2006. Institucionet e Përkohshme Vetëqeverisëse – Qeveria e Kosovës Ministria e Shërbimeve Publike, Prishtinë 2008, s. 7. Dostupné na http://esk.rks-gov.net/index.php/publikimet/doc_details/575-ndryshimet-demografike-te-popullsisë-se-kosoves-ne-periudhen-1948-2006.

Všechny jevy, vyplývající ze srovnání výsledků sčítání mezi lety 1948–1991 vyžadují pochopitelně širší objasnění.

Zvyšování přirozeného přírůstku a „mládnutí“ kosovské společnosti

Sledujeme-li demografický vývoj obyvatelstva Jugoslávie, lze i přes nejrůznější výhrady ke sčítání obyvatelstva v meziválečné Jugoslávii poměrně jednoznačně říci, že mezi lety 1921 a 1981 se počet obyvatelstva Jugoslávie zvětšil z 12,4 milionů na 22,3 miliony, obyvatelstvo samotné Srbské republiky s oběma jejími autonomními oblastmi pak vzrostlo ze 4,8 milionů na 9,2 milionů. V obou případech tedy došlo za 60 let (v nichž jsou ovšem zahrnuta i válečná léta s rapidními ztrátami, které se ale, jak jsme objasnili výše, naší zájmové oblasti příliš nedotkly) k o něco méně než zdvojnásobení počtu obyvatelstva. Naopak obyvatelstvo Kosova se ve stejném období zdvojnásobilo hned dvakrát – poprvé za 32 let (mezi lety 1921–1953, zaokrouhlo, ze 432 000 na 816 000, podruhé za necelých 30 let (mezi lety 1953–1981 z 816 000 na 1 584 000). Počet obyvatelstva se za tuto dobu v užším Srbsku zvětšil pouze o 76 %, na Kosovu o celých 267 %.⁶³

Příčina takovéhoho explozivního růstu počtu obyvatel je přirozený přírůstek a jeho neustálé zvětšování, neboť migrační faktory jsme již výše vyloučili. Natalita kosovského albánského obyvatelstva byla v druhé půli 20. století nejvyšší v celé Evropě. V roce 1950 činil přirozený přírůstek na Kosovu 22 tisíc osob, v roce 1985 to bylo již 49 tisíc. Nejvyšší přirozený přírůstek 4,4 % na 1 000 obyvatel byl zaznamenán v roce 1954, od té doby sice následuje jeho pád, způsobený poklesem úrovně porodnosti, nicméně velice povlnný. V šedesátých letech činila hrubá míra porodnosti přibližně 40 narozených na 1 000 obyvatel ročně, v roce 1979 to bylo 26–30 narozených na 1 000 osob oproti jugoslávskému průměru 8,6 (více viz tabulka 8). Pro druhou polovinu 80. let a 90. léta je již charakteristické další snižování úrovně natality, nicméně stále ještě byla zdaleka nejvyšší na celém území Jugoslávie i Srbska.⁶⁴ Vzestup počtu kosovských Albánců tedy byl především důsledkem mimořádně vysoké úrovně porodnosti a zároveň stálého snižování hrubé míry úmrtnosti, zatímco srbské obyvatelstvo ve stejné době již stárla a v důsledku toho vykazovalo i mírné zvětšování hrubé míry úmrtnosti a snižování podílu mládeže ve společnosti. Na jednoho zemřelého tak v Srbsku v roce 1990 připadal 1,12 novorozence, zatímco na Kosovu u kosovských Albánců se tehdy odhadovalo 6,72 narozených na jednoho zemřelého!⁶⁵

Pozoruhodné přitom je, že takto velký přírůstek nezaznamenávaly jiné kraje s albánským osídlením. Po poválečném explozivním růstu jak v Albánii, tak v Černé Hoře či jižním Srbsku začala v 70. letech v těchto oblastech natalita albánského obyvatelstva opadávat – v albánských okresech jižního Srbska 22,2 %, v Albánii 25 %, zatímco na Kosovu stále 33,9 %.⁶⁶

Albánští demografové tyto jevy hodnotí jako projev „*vitální populace s rychlejším demografickým růstem*“,⁶⁷ jejímž charakteristickým znakem je nízká věková struktura. V kosovsko-albánské populaci skutečně zaujímalo stále větší procento ekonomicky neaktivní obyvatelstvo v procesu edukace. V roce 1961 přes 50 % kosovského obyvatelstva nemělo více než 20 let.⁶⁸ V roce 1978 již ale bylo na Kosovu 61 % albánského obyvatelstva mladší 25

⁶³ Demografiska statistika 1987. Beograd 1988. Ruža Petrović, Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike, s. 174.

⁶⁴ Snežana Milivojević, Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji. Baština (Priština-Leposavić) 17 (2004), s. 209.

⁶⁵ S. Bogoslavjević, Statistička slika srpsko-albanskih odnosa, s. 20.

⁶⁶ Branislav Krstić, Kosovo pred sudom istorije. Beograd 2000, s. 92–93.

⁶⁷ H. Islami, Demografiska stvarnost Kosova, s. 32.

⁶⁸ Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 364, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni, II. díl, složka Informativni bilteni 1981, č. 1–10. Text Ivana Stamboliće Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosova. Referát na 82. zasedání

let,⁶⁹ v roce 1981 tvořila mládež do 20 let 51,1 % věkové struktury kosovského obyvatelstva, 27,6 % populace bylo mezi 20–39 lety, 13,9 % mezi 40–59 lety a jen 7,4 % nad 60 let. Dohromady tedy 78,7 % kosovského albánského obyvatelstva nemělo více než 39 let (více viz tabulka 5)! V roce 1991 se věková struktura kosovských Albánců mírně změnila, ubyl podíl mladých do 19 let (48,3 %), nepatrně se zvýšil podíl následujících věkových skupin (30 % mezi 20–39 lety a 14,7 % mezi 40–59 lety), podíl lidí nad 60 let se ale snížil až na 7 %.⁷⁰ Úměrně se zvyšujícím se počtem kosovsko-albánského obyvatelstva se zvětšoval také podíl obyvatelstva Kosova v rámci Srbské republiky. V roce 1921 činil 8,9 %, v roce 1948 11,1 % a při sčítání v roce 1981 to bylo již 17 %. Albánské obyvatelstvo mezi sčítáními v roce 1953 a 1981 vykazovalo průměrný přírůstek obyvatelstva 32 % za deset let, zatímco srbské 6 %. Demografové spočítali, pochopitelně hypoteticky, že za předpokladu nezměněných přírůstků obyvatelstva by celá jugoslávská srbská populace potřebovala více než sto let, než by se její počet zdvojnásobil, zatímco kosovští Albánci pouhých 25 let. Počet Srbů a Albánců v Jugoslávii by se tak vyrovnal mezi lety 2050 a 2060.⁷¹ Kdyby podobný populační vývoj existoval i u ostatních jugoslávských národů, měla by Jugoslávie v roce 1981 nikoli 23 miliónů, ale 50 miliónů obyvatel.

Přelidnění oblasti a demografické tlaky. Srbské migrace z Kosova

Nárůst obyvatelstva pak měl samozřejmě vliv i na hustotu osídlení na 1 km², která byla od roku 1981 nejvyšší v celé Jugoslávii (145,5 osob na km²),⁷² na rozdíl od roku 1921, kdy bylo Kosovo se svými 41 obyvateli na km² nejméně osídlenou provincií tehdejšího Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Vzhledem k absenci patřičných demografických údajů a bojkotu sčítání obyvatelstva ze strany albánské populace se odhaduje, že počátkem 90. let 20. století již činila hustota osídlení více než 170 obyvatel na km² a byla již dávno v přímém rozporu s ekonomickými možnostmi oblasti.⁷³

Od 60. let 20. století byla na Kosovu patrná tendence snižování absolutního počtu srbského a černohorského obyvatelstva, která, jak jsme uvedli výše, byla výsledkem především migrace z Kosova. Tyto migrace bývají ze srbské strany vysvětlovány zejména demografickým tlakem albánského obyvatelstva, k němuž v důsledku neustálého zvyšování albánské populace začalo docházet. Albánští demografové naopak takovéto tlaky naprosto vylučují a dokazují, že se srbské obyvatelstvo stěhovalo za lepšími ekonomickými podmínkami do Srbska a Vojvodiny. Domníváme se, že intenzivní vystěhovávání srbského etnika z Kosova bylo způsobeno kombinací obou zmíněných faktorů, s tím ovšem, že masové vystěhovávání starousedlého zemědělského obyvatelstva nelze při jeho konzervativnosti vysvětlit jinak než v důsledku nátlaku albánských sousedů (počet migrantů v desetiletí 1971–1981 uvádí tabulka 6). Tyto pohyby začaly v 80. letech způsobovat politické turbulence a vzrůst nacionalistických tenzí na obou stranách, které nakonec vyústily do známých událostí 90. let, jejichž popis ovšem není předmětem naší studie.

V důsledku tohoto tlaku se také měnil etnický obraz kosovské sídelní struktury. V roce 1971 bylo ještě 54,4 % vesnic v oblasti multietnických.⁷⁴ Ani v roce 1981 ještě nebyl ani jeden z 22 okresů na Kosovu etnicky zcela čist, nicméně v deseti okresech žilo více než čtyři pětiny

Předsednictva ÚV SKS 14. září 1981. In Informativni bilten 7/1981, s. 22 (dále jen I. Stambolić, *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosova*).

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Demografska statistika 1993. Citováno podle, S. Milivojević, *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 230.

⁷¹ Srdjan Bogosavljević, *Statistička slika srpsko-albanskih odnosa*. In Dušan Janjić – Škeljzen Malići (edd.), *Sukob ili dijalog. Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana*. Subotica 1994, s. 19.

⁷² Branko Horvat, *Kosovsko pitanje*. Zagreb 1988 s. 130.

⁷³ R. Petrović, *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 176.

⁷⁴ *Demonstracije 1968. i zahtevi za republiku*. Glas javnosti (Beograd) 12. března 2007, feljton.

Albánců, jeden (Dragaš) byl smíšený albánsko-muslimský, jeden byl výrazně srbský (Leposavić). Ostatní okresy sice byly převážně albánské, ale stále ještě s viditelným procentem srbského obyvatelstva.⁷⁵ Na lokální úrovni se ovšem výrazně zvyšoval počet čistě albánských vesnic a tak již koncem 80. let v 93 % obcí dominovalo pouze jedno etnikum. Obecnou tendencí bylo soustředování slovanského obyvatelstva do menšího množství obcí, v nichž mělo absolutní většinou, a naopak pohyb albánského obyvatelstva směrem k obcím s malým počtem srbského, resp. nealbánského obyvatelstva, odkud se pak očekávalo jeho brzké vysídlení.⁷⁶ Multietnický charakter oblasti se tak postupně stával minulostí.

Albánské migrace

Z demografického hlediska by takovéto populační zatížení oblasti nutně muselo vést k emigračním procesům i nejpočetnějšího kosovského etnika. V rurálně patriarchálním kosovském prostředí k nim však příliš nedocházelo, přestože různé analýzy a návrhy na zrychlení ekonomického růstu Kosova uvažovaly o „*podporování relativně trvalých a významnějších migračních pohybů obyvatelstva v rámci Jugoslávie*“.⁷⁷ Nelze samozřejmě říci, že by albánské obyvatelstvo vůbec nemigrovalo, činilo-li ale tak, pak většinou pouze do zahraničí, kde albánští muži pracovali jako nekvalifikovaní gastarbeiteři. Podle některých zpráv v rámci Jugoslávie mimo Kosovo nepracovalo ve státních podnicích více než 8 000 kosovských Albánců. Po roce 1981, poznamenaném na Kosovu krvavě potlačenými albánskými demonstracemi, které byly jak projevem sociálním, tak nacionalistickým a etatistickým (opět se ozývaly zejména hesla požadující albánské sebeurčení a vytvoření kosovské republiky), docházelo také k politické emigraci z Kosova. Nic z toho však nepředstavovalo demografické pohyby, které by nějak výrazně ovlivnily početní stav kosovsko-albánské populace. Počet těchto migrantů dokonce dodnes nikdo ani neodhadl! Ve stejné době ovšem docházelo i k migracím na Kosovo, které úbytek pracovních či politických emigrantů nahrazovaly, ba i překonávaly. Od roku 1969 totiž na Kosovu fungovala univerzita s albánským vyučovacím jazykem, která se velice překotně a neplánovitě rozrůstala a v 80. letech již byla třetí největší univerzitou v Jugoslávii s více než 50 000 posluchači! Za vysokoškolským vzděláním v albánštině totiž do autonomie proudily i mladí Albánci ze sousední Makedonie, Černé Hory a jižního Srbska, kde takováto možnost neexistovala. Mnozí z nich pak v oblasti po studiích také zůstali. Hivzi Islami odhadoval, že od roku 1966 do poloviny 90. let na Kosovo takto trvale emigrovalo zhruba 45 000 jugoslávských Albánců, kteří tak v autonomii posílili albánský národní korpus.⁷⁸ K masovějším emigračním procesům z Kosova začalo docházet až v 90. letech 20. století, v období nejprve ghándíovského, později i násilného albánského odporu vůči srbskému státu, kdy již nebyly podchyceny žádnými sčítacími mechanismy. K masovým emigracím evidentně docházelo také po roce 2000, kdy se Kosovo dostalo do správy OSN. V polovině 90. let odhaduje H. Islami počet Albánců, kteří z Kosova emigrovali převážně do západní Evropy, na 400 000.⁷⁹ K emigracím tehdy docházelo především černými kanály, neboť od roku 1992 byly na tehdejší Svazovou republiku Jugoslávii a tím i na Kosovo uvrženy sankce OSN a také vízová povinnost všech západoevropských zemí. Výsledky posledního sčítání na Kosovu v roce 2011 odhady kosovského demografa potvrdily, ba předčily. Vzhledem k tomu, že se na Kosovu třicet let žádné sčítání neuskutečnilo,

⁷⁵ S. Bogosavljević, Statistička slika srpsko-albanskih odnosa, s. 18.

⁷⁶ Ruža Petrović – Marina Blagojević, Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohie. Rezultati ankete sprovedene 1985–1986 godine. Beograd 1989, s. 160n.

⁷⁷ Arhiv Srbska Beograd, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi 4–8/1974. Text Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo. In Informativni bilten 8/1974, s. 31.

⁷⁸ H. Islami, Demografska stvarnost Kosova, s. 45.

⁷⁹ Tamtéž, s. 48.

pohybovaly se nejrůznější odhady kosovské správy OSN (UNMIK), které braly v úvahu vzorce předcházejícího demografického vývoje albánského obyvatelstva, mezi 2 200 000 a 2 400 000 obyvatel, z nichž přes 88 % mělo být Albánců. Počítalo se přitom s tím, že v oblasti zůstalo 110 000 Srbů a Černohorců, kolem 55 000 Muslimů a blíže nespecifikovaný počet Turků, Romové byli z Kosova z větší části vypuzeni.⁸⁰ Kosovská vláda v roce 2009 tvrdila, že na Kosovu žije 2 236 000 obyvatel.⁸¹ Nicméně podle stále ještě neoficiálních výsledků sčítání, které navíc hovoří pouze o celkovém počtu obyvatelstva a nikoli také o jeho etnické struktuře, žilo na Kosovu bez jeho severních etnicky kompaktně srbských okresů, které sčítání bojkotovaly, 1 733 872 obyvatel!⁸² Toto číslo je, s připočtením odhadnutého počtu těch, kteří se sčítání neúčastnili, prakticky stejné, jako v roce 1991. Výsledky tohoto sčítání tedy spíše naznačují skutečnost, že Kosovo již překonalo svoji autarkickou a rurálně patriarchální fázi a z oblasti, která pro přesídlenost své obyvatelstvo nemohla uživit již v 80. letech, konečně začala výrazná migrace.⁸³

Problém nezaměstnanosti

V době, která je předmětem zájmu této studie, docházelo v důsledku demografické revoluce na Kosovu k hromadění velkých a těžko řešitelných ekonomických problémů. Bez pracovních migrací totiž nebylo Kosovo schopno ekonomicky saturovat mimořádně početné ročníky mladých lidí, každoročně dorůstající do věku ekonomické zralosti. Nad celou autonomií se tak jako děsivý stín začala vznášet hrozba nezaměstnanosti, jakkoli do oblasti ročně proudily miliardové dotace jak z jugoslávských fondů pro nerozvinuté oblasti, tak také z mateřského Srbska. Výroba se sice díky dotacím v absolutním smyslu slova zvyšovala, Kosovo však stále mělo nejmenší hrubý domácí produkt na hlavu v celé tehdejší Jugoslávii, neboť při takovémto demografickém trendu bylo pochopitelně velmi těžké zvýšit příjem na jednoho obyvatele.⁸⁴ V roce 1980 registrovaly kosovské úřady práce 67 000 nezaměstnaných, v roce 1981 již přes 70 000. Přítomnost univerzity s albánským vyučovacím jazykem a desítek středních škol nejrůznějších směrů, které byly po roce 1945 na Kosovu vybudovány, navíc způsobila, že namísto nekvalifikované pracovní síly se od poloviny 70. let mezi nezaměstnanými stále častěji objevovali také kvalifikovaní dělníci a osoby se středoškolským i vysokoškolským vzděláním.⁸⁵ Počet kosovských nezaměstnaných byl ale nejspíš vždy podhodnocen, protože

⁸⁰ Mile Zukić na základě údajů získaných z dokumentů OBSE mapujících situaci jednotlivých kosovských okresů v roce 2006 dochází k závěru, že v oblasti žije 2 625 988 obyvatel, z nichž by mělo být 2 381 828 Albánců, 132 645 Srbů a Černohorců, 33 676 (sic!) Romů, 50 916 Bosňáků, Muslimů a Goranů a kolem 10 000 Turků! Viz Mile Zukić, *Dejavnik i konfliktnosti: Primer Kosova*. Diplomová práce 2009. Vedoucí práce prof. dr. Milan Bufon. Univerziteteta na Primorskem. Fakulteta za humanistične študije Koper, s. 70.

⁸¹ <http://www.slobodanjovanovic.org/2011/06/27/zoran-vlaskovic-na-kosovu-i-metohiji-tek-1800000-stanovnika/>

⁸² Regjistrimi i popullsisë, ekonomive familjare dhe banesave në Kosovë 2011. Rezultatet paraprake – Qershor 2011. <http://esk.rksgov.net/rekos2011/repository/docs/REKOS%20LEAFLET%20ALB%20FINAL.pdf>.

⁸³ Není samozřejmě divu, že mnozí kosovští demografové výsledky sčítání opět zpochybňují, přestože sčítání tentokrát probíhalo v režii samotné kosovské vlády za pomoci mezinárodních organizací. Např. kosovská demografka Mimoza Dušiová sčítání považuje za nepřesné nejen proto, že nezahrnulo obyvatelstvo severní, srbské části Kosova, ale i z toho důvodu, že do něj nebyli zahrnuti občané Kosova žijící mimo hranice země. Na Kosovu se podle ní již desítky let průměrně ročně rodí 30 000 dětí a umírá mezi 2 000–3 000 obyvatel, takže by po 30 letech od posledního sčítání mělo v oblasti žít o milion lidí více! Viz Preliminarni rezultat: Na Kosovu živi 1,7 milion stanovnika. http://www.slobodnaevropa.org/content/kosovo_popis_stanovnistva/24250365.html.

⁸⁴ B. Horvat, *Kosovsko pitanje*, s. 97–99.

⁸⁵ Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, 1978–1981, kart. 164, Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu – informativni bilteni. II. díl, složka Informativni bilteni CK SKS, 1981, č. 1–10, text Živorada Mišiče Političko-bezbednosna situacija u SR Srbiji. In Informativni bilten 10, 1981, s. 20. Referát přednesený na společném zasedání předsednictva ÚV SKS a Předsednictva Socialistické republiky Srbska 16. listopadu 1981.

nezachycoval ty, kteří jako „přespočetní“ pracovali v rodinných zemědělských hospodářstvích, jejichž efektivita pak díky tomu byla ještě nižší.

Analýzy z roku 1981 předpokládaly, že při využití všech dostupných zdrojů by na Kosovu bylo možno do roku 1985 nově zaměstnat maximálně 58 000 lidí, dalších 10 000 pak v jiných republikách a ve Vojvodině, což by ovšem počet nezaměstnaných v autonomii nijak nesnížilo: v důsledku demografických trendů by stále zůstávalo nezaměstnaných více než 70 000 osob v aktivním věku. Vytváření nových pracovních míst prostě probíhalo pomaleji než dorůstání mladého, ekonomicky aktivního obyvatelstva. Tehdejší předseda srbské vlády Ivan Stambolić v této souvislosti zdůrazňoval, že nelze donekonečna zvětšovat prostředky vkládané do kosovského hospodářství, jednak proto, že již prakticky není kde brát, jednak proto, že by stejně nedokázaly reagovat na takovou demografickou explozi, k níž na Kosovu dochází. Jugoslávští marxističtí ekonomové a sociologové si byli vědomi toho, že i lepší ekonomiky, než byla v té době ta jugoslávská, by jen stěží dokázaly v tak zaostalém prostředí plněm neuvěřitelných sociálních protikladů a anachronismů natolik zvýšit ekonomický potenciál, aby stačil progresivnímu demografickému růstu. Ekonomické páky a stimuly, prosazované marxistickou politickou ekonomikou, nemohly východisko z této situace poskytnout.

Aktivní populační politika?

V souvislosti se všemi těmito problémy proto zaznívaly v nejrůznějších analýzách jugoslávských komunistů slova o potřebě motivace obyvatelstva ke snižování porodnosti, hovořilo se o nutnosti „*humanizovat reprodukci a zvyšování počtu obyvatel*“ a uvést je do „*souladu s materiálním růstem a rozvojem ekonomiky oblasti*“. I. Stambolić přímo navrhoval vést „*aktivní populační politiku*“.⁸⁶ Jak by se ale takováto politika měla vést, to do konce jugoslávských dní nikdo specifikovat nedokázal. Tím spíše, že šlo o velmi citlivou otázku, obestřenou etatisticko-nacionalistickým tabu.⁸⁷

Albánští demografové jsou naopak v této souvislosti téměř jednotní v názoru, že proklamované cíle plánování a omezování porodnosti nebyly vedeny snahou o humanizaci vztahů mezi pohlavími a péčí o stabilizaci ekonomických poměrů v oblasti. Podle nich za nimi měla stát albanofobie politických představitelů, resp. strach z etnika, jež nemá slovanské kořeny a je tak nebezpečné pro jugoslávskou jednotu. Typické je v tomto smyslu tvrzení Hivziho Islamiho, který v jedné ze svých prací dokonce píše, že se vitální kosovsko-albánská společnost stala počátkem 80. let „*pro politické, státní i vědecké kruhy bývalé Jugoslávie - a především Srbska - znepokojujícím činitelem*“, s tím, že politické diskuse o demografických

⁸⁶ I. Stambolić, *Aktuelni problemi društveno-ekonomskog razvoja SAP Kosova*, s. 29.

⁸⁷ Sousední Makedonie se potýkala s podobnými trendy v tamní albánské populaci. Celá situace vedla k tomu, že se makedonské komunistické vedení začalo ve vztahu k albánské menšině uchylovat až k neomalthusiánským postupům. Bylo to možné zejména proto, že albánská komunita zde neměla natolik silný komunistický kádr jak na Kosovu, jehož funkcionáři v 80. letech zastávali i nejvyšší jugoslávské státnické funkce včetně předsedy jugoslávského prezidia. Makedonské úřady jak na úrovni republiky, tak na úrovni okresů, v nichž dominovali Albánci, schválily několik rezolucí a rozhodnutí se silou zákona, jimiž se snažily omezovat albánskou porodnost. V těchto aktech se nacházela doporučení, aby albánským rodinám s více než dvěma dětmi nebyl poskytován příspěvek na děti, za třetí a další dítě měli rodiče sami platit lékařské ošetření, léky, školné, byl vydán zákon o zákazu stěhování do měst. Jednalo se zejména o západomakedonské Tetovo, které se neustálým přílivem albánského obyvatelstva z okolí posupně stávalo čistě albánským městem, jakkoli ještě v 70. letech mělo převahu slovanského makedonského obyvatelstva. V Makedonii se přímo hovořilo o tom, že albánská demografická revoluce vytváří i z této republiky „nové Kosovo“. H. Islami, *Demografška stvarnost Kosova*, s. 32.

problémech kosovských Albánců nebyly vedeny kvůli zlepšení kvality porodů, reprodukce a života, humanizace vztahů mezi pohlavími a ochrany zdraví žen, nýbrž kvůli neodůvodněnému strachu z Albánců, resp., jejich nejihoslovanského a neslovanského původu. Albanofobie měla podle Islamiho vyplývat z obav, že Albánci „obsadí… jugoslávské území a tak ohrozí demografickou, politickou, ekonomickou a národní prosperitu jižních Slovanů a že, prostřednictvím demografického faktoru a secesionistického hnutí vytvoří Velkou Albánii a vyvolají mezietnické konflikty“. Díky tomu se měl přístup k demografické explozi albánského obyvatelstva Kosova změnit v nevídanou kampaň proti albánskému národu v Jugoslávii, s „jasným šovinisticko-rasistickým pozadím, v němž se hlavním cílem útoku stala albánská porodnost“. Islami dokonce takovéto údajné myšlení tehdejší politické reprezentace nazývá genocidním modelem…⁸⁸

Komunistickým politikům Islami i další ovšem vytýkali něco, co se vymykalo technokratickému komunistickému myšlení tehdejší doby. Otázka jihoslovanské jednoty již v té době dávno nebyla na pořadu dne. Názory, jenž Islami a další podsouvali komunistickým politikům, byly typické pro srbské národovecké myšlení, a do vysoké politiky pronikly teprve s příchodem Slobodana Miloševiče. Ale ani tehdy, podobně jako v celém dosavadním jugoslávském vývoji, k žádným státně restriktivním neomalthusiánským opatřením směřujícím k regulaci porodnosti nedošlo.

To ale nevylučuje možnost, že se u albánského obyvatelstva mohlo, jak tvrdí Mark Krasnići, v důsledku nejrůznějších depopulačních návrhů rozvinout vědomí o ohrožení jeho etnického společenství. Kromě posilování pocitu vzájemnosti a pospolitosti pak tato fobie mohla budovat i přesvědčení o nutnosti čelit takovému tlaku „žárlivým střežením národních tradic“, jednou z nichž byla právě vysoká porodnost a početná rodina.⁸⁹ Do jisté míry tento Krasnićiho axiom potvrzuje i nečekaná informace z úst Envera Hodži, jenž přijal „s obzvláštní radostí přijal zprávu o výsledcích sčítání obyvatelstva (k 31. březnu 1971 - pozn. V. Š.), podle níž na Kosovu žije 918 000 Albánců…“. Tento údaj měl podle albánského vůdce poukazovat na vitalitu albánského národa a „takovou jeho sílu a neochvějnou jednotu, jež potěší všechny, co mu přeje dobro“, ale zároveň měl být upozorněním pro ty, „co Albáncům dobro nepřeje“!⁹⁰ Úvaha v souvislosti s albánskou demografickou revolucí jistě nenezajímavá.

Příčiny opoždění demografické revoluce u Albánců na Kosovu

⁸⁸ H. Islami, Demografška stvarnost Kosova, s. 33.

⁸⁹ Mark Krasniqi, Roli i traditës në vetëdijen reproduktive ndër sqiptarët de mundësia e transformimit të saj. Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologj (Prishtinë) 19 (1990), s. 82. Podle J. Predojević, Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora, s. 147.

⁹⁰ Slova E. Hodži tlumočil albánský chargé d'affaires Lik Seit 14. května 1971 členu výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ a zároveň nejvlivnějšímu představiteli kosovských komunistů Fadilju Hodžovi. Viz Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Beograd, fond Poverljiva arhiva, 1973, 1, 16, 456523, informace o rozhovoru Fadilja Hodži s Likem Seitem. Citováno podle edice Pery Simiće Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji, s. 191.

Srbský a albánský pohled

Nejen v srbských kruzích existovala a dodnes existuje tendence vysoký přirozený přírůstek albánského obyvatelstva, který je bezprostředním důsledkem opoždění průběhu demografické revoluce, přičítat nacionalisticko-politickým důvodům, resp. politické strategii – cílené snaze dosáhnout pomocí demografického tlaku etnického vyčištění kosovského prostoru. Srbská demografka Snežana Milivojevićová zakončuje svou analýzu demografického rozvoje Kosova přímo tvrzením, že „*vysokou biologickou reprodukci albánského obyvatelstva lze považovat za výsledek dirigovaného procesu albanizace oblasti...*“.⁹¹

Albánští demografové naopak operují tezemi o celkové nerozvinutosti území (i společnosti). Typickým většinovým názorem je tvrzení sociologa a ekonoma Musy Limaniho z konce 80. let, že výše porodnosti na Kosovu není znepokojivá a že ekonomický rozvoj oblasti sám o sobě problémy kosovské společnosti přirozeně vyřeší. Demografické pohyby na Kosovu podle něj odpovídaly dosaženému stupni tamního hospodářského rozvoje.⁹²

Při vysvětlování příčin albánské demografické exploze nelze bezvýhradně odmítnout ani jeden z uvedených názorů, vycházet je však také nutno z poměrů, které panovaly v albánské společnosti na Kosovu a které k opoždění demografické revoluce přispěly, podle nás, rozhodující měrou.

Přežívání zádušných rodinných forem, patriarchálních tradic a nerovnoprávného postavení žen

Domníváme se, že pravděpodobně nejsilnější argument pro objasnění toho, že se v Kosovu u albánské společnosti udržela vysoká úroveň porodnosti o čtyři desetiletí déle než vysoká úroveň úmrtnosti, což přispělo k nebyvalému růstu počtu obyvatel, tkví v uzavřenosti albánské společnosti, v přežívání jejích patriarchálních zvyklostí, podpořených obyčejovým právem, které ženě nedovoluje samostatnou a na muži ekonomicky nezávislou existenci. Odpovídá tomu i skutečnost, že v prvních dvou desetiletích po 2. světové válce nebyl v porodnosti na Kosovu příliš velký rozdíl mezi srbskými, černohorskými a albánskými ženami, neboť i srbská kosovská společnost byla silně konzervativní. V šedesátých letech dochází v důsledku tlaku společenských a kulturních norem prosazovaných Titovým režimem socialismu s lidskou tvář v srbských a černohorských kosovských rodinách k uvolňování starých vazeb a tím i k poklesu porodnosti (která ovšem i tak zůstávala vyšší než jinde – srbské ženy na Kosovu končily koncem 80. let období své biologické reprodukce s 3,42 dítěte, zatímco ve Vojvodině s 1,87 dítěte a ve vlastním Srbsku 1,85 dítěte),⁹³ zatímco albánská společnost, alespoň její větší část, zůstává těmito změnami nedotčena.

Za touto skutečností stálo přežívání instituce tradiční velkorodiny (záduhy), navázané na širší kmenovou organizaci. Velkorodina byla v podmínkách neexistence státní organizace Albánců a jejich nedůvěry v orgány osmanské říše základní organizační formou albánské společnosti a zastávala většinu funkcí, jež jinak vykonávají mocenské a jiné orgány. Bezvládí v albánských oblastech na konci osmanské doby potřebnost velkorodiny ještě zvýraznilo a tak se tato organizace bez velkých změn přenesla i do 20. století.

Velkorodina vždy vyžadovala přísné dodržování patriarchálního rodinného řádu a do jisté míry i prvků obyčejového práva. Kosovští Albánci a vůbec Gegové až doposledka pojmy jako kmen (alb. fis), zádušná rodina, bratrstvo

⁹¹ S. Milivojević, *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 231.

⁹² Musa Limani, *Osobenost pada nataliteta na Kosovu*. In *Demografski zbornik 1*. Beograd 1989, s. 173–181.

⁹³ *Demografski razvoj i populaciona politika Srpske autonomne pokrajine Kosovo*. Beograd 1988, s. 62, citováno podle H. Islami, *Demografska stvarnost Kosova*, s. 36.

(několik spřízněných rodin), pokrevní příbuzenství a sousedské vztahy ctily více než jiní. Zaostalost Kosova pak byla pro zachování tradiční rodiny na venkově ještě v 60. a 70. letech 20. století dobrým zdůvodněním. Tehdejší velkorodina sice již nedisponovala nějakým velkým bohatstvím, nicméně podle tradičního práva se rozdělení výsledků práce provádělo na principu rodinné solidarity. Manželský pár s velkým počtem dětí byl v rámci velkorodiny zcela rovnoprávný s párem, který měl dětí méně či s párem bezdětným a naopak. Tento princip rovnoprávnosti, solidárnosti, racionálnosti a skromnosti ve spotřebě umožňoval život všem bez větší úhony a byl jedním z důležitých příčin fungování a přežívání albánských zádruh i za socialismu (průměrný počet členů domácností dokonce v 70. letech vzrůstal! - viz tabulka 7).

Pro pochopení velké natality v albánských velkorodinách je důležité objasnit také postavení ženy v jejich rámci. Ženy žijící v zádruhách byly prakticky bez výjimky negramotné a v drtivé většině případů také nevyvíjely žádné mimorodinné ekonomické aktivity. Jejich postavení bylo zcela podřízené. Přestože matky mnoha dětí, zejména byly-li mužského pohlaví, protože pouze to bylo v rámci velkorodiny žádoucí a plnohodnotné, požívaly jisté úcty, nebyly považovány za rovnoprávného člena rodiny. Rovnoprávnost žen, vyplývající v Jugoslávii ze zákona, byla v kosovském prostředí iluzorní. Tradice rovnoprávnost neuznávala a nepřipouštěla.⁹⁴

Tuto situaci potvrzují i údaje z roku 1984, podle nichž byly albánské ženy (máme přítom na zřeteli celou populaci, tedy i městskou), pokud jde o zaměstnanost, pětkrát méně aktivní než ženy srbské, podíl žen v rámci pracovně aktivního obyvatelstva se dokonce zmenšoval – v roce 1961 činil 24,8 % a v roce 1981 pouze 15,1 % (všech kosovských žen, tedy nejen albánských. S ohledem na výše řečené pak je podíl zaměstnaných albánských žen ještě výrazně nižší).⁹⁵ Podle H. Islamiho bylo v roce 1981 hospodářsky aktivních pouze 7,4 % albánských žen, na vesnici dokonce pouze 3,9 %. Počet kosovských žen, které absolvovaly vyšší než základní vzdělání, činil ve druhé polovině 60. let zanedbatelných 0,29 % (sic!), později se pochopitelně zvyšoval,⁹⁶ nicméně ještě v roce 1981 žilo na Kosovu 26,3 % negramotných albánských žen, braly-li by se však v té době v úvahu ženy nad 35 let, míra negramotnosti by dosáhla kolem 60 %!⁹⁷

Ještě v 60. letech vstupovaly běžně do manželství dívky ve věku mezi 16-20 lety. Anketa z roku 1986 dokládá, že i v té době bylo na kosovském venkově celých 50 % manželství domluveno rodiči bez přímé účasti budoucích partnerů, i v ostatních případech byl ale souhlas rodičů pro sňatek prakticky nezbytný. Důležité přitom bylo dobré jméno rodiny a také její

⁹⁴ Valjbona Begoli, Žena u privredi Kosova. *Economia* (Priština), 1983, č. 3, s. 125–141. Citováno podle J. Predojević, *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije*. *Stanovništvo* (Beograd) 39 (2001), č. 1–4, s. 148.

⁹⁵ B. Horvat, *Kosovsko pitanje*, s. 131.

⁹⁶ Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, 1966–1967 kart. 40, Komisija CK SKS za rad SK na razvijanju odnosa medju republikama, narodima i narodnostima – sednice. II. díl, materiál Položaj i pravo narodnosti u svetlu ustavnih odredbi i programskih načela SKJ z prosince 1967, s. 42.

⁹⁷ Hivzi Islami, Fshati i Kosovës (Kontribut për studimin sociologjiko-demografik të evolucionit rural). *Prishtinë* 1985, s. 158–175. Citováno podle týž, *Demografiska stvarnost Kosova*, s. 36.

majetkové poměry. Láska, jak vyplývá z výzkumů **Đerdě Rrapiho**, hrála v albánském manželství roli pouze z 22 %!⁹⁸

Nevzdělaná a na muži, resp. velkorodinně závislá žena žijící na vesnici neměla pochopitelně naprosto žádné ponětí o plánování rodičovství. Její možnost vyjít z prostředí ovlivňovaného tradicí a změnit své postavení byla minimální. Porodem podle výzkumů z poloviny 70. let 20. století končilo až 95 % těhotenství, záměrné potraty se podílely na přerušení těhotenství max. z 6 %, obvykle však z 3 %.⁹⁹ Procento žen albánské národnosti, které neměly děti, bylo nižší než u žen romských a pohybovalo se kolem 6 %, což je prakticky vědecky dokázaná úroveň geneticky dané neplodnosti!¹⁰⁰

Antikonceptci využívala pouze málopočetná skupina albánských žen-intelektuálek. Ženy přitom rodily až do biologicky dané meze. Mezi generacemi albánských žen nebyl, pokud jde o počet narozených dětí, žádný rozdíl – reprodukční vzorec žen starých 35–40 let a 65–70 let byl stejný, což je v celé bývalé Jugoslávii (a vůbec v Evropě) jev nebývalý. Každé čtvrté dítě, narozené na Kosovu v roce 1987, bylo pro rodičku šesté či sedmé, zatímco v ostatních částech Srbské republiky to bylo teprve každé sté dítě, v severních jugoslávských republikách byl tento poměr ještě větší.¹⁰¹ Prežívající velkorodinné pojetí se projevovalo také v míře rozvodovosti albánského obyvatelstva. Rozvody prakticky neexistovaly, a pokud k nim již došlo, mohla se rozvedená žena znovu vdát jen tehdy, dostala-li k tomu svolení svého bývalého muže.¹⁰² Zatímco počet uzavřených sňatků na 1 000 obyvatel byl na Kosovu i v Srbsku v podstatě stejný, rozvody představovaly v autonomii naprostou výjimku a je zajímavé, že jejich počet s průběhem let výrazně klesal. Tak jestliže např. v šedesátých letech 20. století se z 1 000 uzavřených manželství u Srbů rozvádělo 167, bylo to u Albánců 61 manželství. Na počátku 90. let pak na 198 rozvedených srbských manželství připadalo pouze 9 (sic!) albánských.¹⁰³ Stabilní rodina, v kombinaci s nízkou úrovní vzdělání žen a pomalejším ekonomickým růstem pak jako výsledek dávalo přesně to, co se na Kosovu dělo - tedy enormně vysoký přirozený přírůstek. Zajímavé také je, že se díky vysokému přirozenému přírůstku průměrné stáří populace na Kosovu mezi lety 1953 a 1989 prakticky nezměnilo, činilo necelých 25 let (a do devadesátých let se ještě snižovalo), v Srbsku populace zestárla o deset let (36, 2 u mužů a 38,3 u žen)!¹⁰⁴

V průběhu 50.-70. let 20. století se z tradičních společenských vzorců dokázalo vymanit jen zanedbatelné procento žen, které nemohlo demograficky

⁹⁸ Gjergj Rrapi, *Brak Albanaca na Kosovu*. Doktorská disertace Filozofické fakulty Bělehradské univerzity, 1986. Citováno podle J. Predojević, *Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora*, s. 140.

⁹⁹ S. Milivojević, *Posledice zakasnele demografske tranzicije na Kosovu i Metohiji*, s. 213.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 211.

¹⁰¹ R. Petrović, *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*, s. 179.

¹⁰² M. P. Djuričić, *Okamenjenost pravnih običaja Albanaca i potreba njihovog prevazilaženja*. In *Kosovskometohijski zbornik 1*. Beograd 1990, s. 322.

¹⁰³ S. Bogosavljević, *Statistička slika srpsko-albanskih odnosa*, s. 21.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 22.

obraz albánské populace výrazněji změnit.¹⁰⁵ Tato situace se zlepšovala pouze velmi pomalu. Důležitý přitom byl především faktor povinné školní docházky a dalšího vzdělávání. Podle demografických výzkumů z poloviny 80. let negramotná žena rodila v průměru 7,04 dítěte, ženy středoškolsky vzdělané 2,24 dítěte a vysokoškolsky vzdělané 2,18. dítěte. Důležitý byl pochopitelně i hospodářský progres v oblasti, neboť již v 80. letech se aktivita kosovských žen se na porodnosti poměrně výrazně projevovala (v úvahu byly při výzkumu brány ženy na konci biologicky dané meze plodnosti mezi 45-49 rokem života): zatímco ekonomicky aktivní žena v nezemědělském odvětví porodila v průměru pouze 2,74 dítěte a ekonomicky aktivní žena na venkově v průměru 3,09 dítěte, u ekonomicky neaktivní ženy ve městech to bylo 5,49 dítěte a u ekonomicky neaktivní ženy v zemědělství, tedy v záduze, 6,74 dítěte!¹⁰⁶ Pro 90. léta již Islami uvádí, že tehdejší ženy ve stáří 40-49 let porodily přibližně 16 x méně dětí než stejná skupina žen v roce 1950!¹⁰⁷

K rozvolnění združných a patriarchálních struktur na Kosovu paradoxně přispěla až situace v 90. letech a především válka na konci 90. let 20. století, kdy tradiční funkci kmenových stařešinů a vlivných mužů přejala skupina bojovníků tzv. Kosovské osvobozené armády, která ovšem zbytky kmenových struktur dokázala úspěšně využít jak v rámci organizování odbojových skupin, tak v rámci kriminální činnosti, jež spolufinancovala její aktivity, založené na podobných principech jako sicilské či kalábrijské organizace.

Snížení mortality a lepší lékařské péče

Objasnění výrazného zvyšování přirozeného přírůstku nabízí pochopitelně i logická úvaha, že socialistická Jugoslávie na Kosovu přispěla výraznou měrou k snížení mortality jak novorozenců, tak dospělého obyvatelstva, jež se dostavilo jako výsledek lepší zdravotní péče a odstranění nejkřiklavějších případů bídy a špatných životních podmínek. Tato úvaha je ovšem, při zvážení faktů, které poskytují archivní údaje, správná pouze částečně. Pokrok byl bezesporu vidět ve zvyšujícím se počtu lékařů v oblasti – zatímco před 1. světovou válkou byl např. v okolí Uroševce jeden lékař na 55 000 obyvatel,¹⁰⁸ v roce 1953 připadalo na jednoho lékaře na Kosovu a v Metochii 12 322 obyvatel, v roce 1970 2 580 a v roce 1975 2 400.¹⁰⁹ Tato čísla ale nevypovídají nic o dostupnosti zdravotnické péče a to zejména pro venkovské obyvatelstvo, nehledě na to, že se okres od okresu lišila. V rámci autonomie tak byla i místa, kde v 70. letech daný poměr ani zdaleka neplatil. Český badatel Jan Pelikán dokládá, že

¹⁰⁵ Aslan Puška, Činioci i osobine porasta stanovništva na Kosovu. In Miloš Macura (ed.), Problemi politike obnavljanja stanovništva u Srbiji. Demografski zbornik 1, Beograd 1989, s. 81.

¹⁰⁶ Gordana Todorović, Dejstvo aktivnosti i obrazovanja žene na njeno radjanje i stav o njemu na području Socialističke republike Srbije. Stanovništvo (Beograd) 22–23 (1984–1985), č. 1–4, s. 58.

¹⁰⁷ Hivzi Islami, Dimensioni demografik i čestjes së Kosovës. Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i kosovës. Prishtinë 1997, s. 55–56. Citováno podle J. Predojević, Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora, s. 144.

¹⁰⁸ R. Vidačić, O korenima separatizma i terorizma na Kosovu, s. 173.

¹⁰⁹ Archiv Srbska Bělehrad, fond SKS-CK, 1974–1978, kart. 272. Komisija Predsedništva CK SKS za informisanje i propagandu, bilteni, beleške. VI. díl, složka Informativni bilteni – brojevi 4–8/1974. Text Ocena realizacije politike bržeg razvoja SAP Kosovo. In Informativni bilten 8/1974, s. 24.

v roce 1970 byl počet obyvatel na jednoho lékaře v některých okresech Kosova i nadále hrozivý (Dečani 14 000, Suva Reka 17 000!). Z celkového počtu 475 lékařů, kteří na Kosovu působili v roce 1969, totiž téměř polovina pracovala pouze ve dvou regionech – v Prištině a okolí (130) a v Kosovské Mitrovici (100). Dalšíh 157 lékařů působil v okresech Peć, Prizren, Djakovica a Gnjilany, kde fungovaly místní okresní nemocnice. Ve zbývajících 16 okresech, v nichž žila téměř polovina populace Kosova, bylo k dispozici pouze 86 lékařů!¹¹⁰ V polovině 20. století byla dětská a kojenecká mortalita na Kosovu a v Metochii nejvyšší v celé tehdejší Jugoslávii, v roce 1960 činila kojenecká neuvěřitelných 133 %. Ještě v roce 1968, kdy se v Kosovu narodilo 44 637 dětí, proběhly téměř tři čtvrtiny porodů bez odborné zdravotní péče či asistence!¹¹¹ I na počátku 90. let zdůrazňuje Islami, že kolem třetiny porodů se na Kosovu uskutečnilo mimo zdravotnická zařízení a bez odborné pomoci, míra kojenecké úmrtnosti se tehdy stále měla pohybovat kolem těžce uvěřitelných 55 %, ¹¹² což však při mladé věkové struktuře znamenalo, že hrubá míra úmrtnosti byla na konci 20. století na Kosovu nejnižší v tehdejší Srbsku!¹¹³ Žádné z těchto tvrzení nelze prověřit objektivními údaji. Vysoká míra neasistovaných porodů zjevně stále odráží i patriarchální tradice a nechuť velkorodiny nechat si zasahovat do „svých záležitostí“. Lékařská péče tedy rozhodně pomáhala v demografické revoluci albánské společnosti, výše uvedené údaje o dostupnosti lékařské péče a stále velkého procenta neasistovaných porodů ji však činí ještě obdivuhodnější.

Špatná struktura kosovského průmyslu

Dramatický přesah demografické revoluce až do 90. let 20. století vysvětluje Hivzi Islami „demografickou inercií“: proces industrializace a urbanizace, který je podle něj nejdůležitějším iniciátorem společenských změn a reprodukčních vzorců, byl na Kosovu zahájen oproti jiným jugoslávským regionům se značným zpožděním a probíhal pomalu a neuspokojivě. Změny v zaběhaných společenských vzorcích, pokud jde o natalitu, tak za ekonomickým rozvojem oblasti dlouho zaostávaly, protože jsou vždy pomalejší než tempo hospodářského rozvoje. Změnám v reprodukčním chování podle něj nepřála ani struktura kosovského průmyslu, zaměřená na primární odvětví těžební a energetická, která nenabízela možnost adekvátního zaměstnání ženské části populace a snížení téměř 100 % ženské nezaměstnanosti. Zpracovatelský průmysl, jenž podle Islamiho představuje rozhodující faktor pro změny v sociálních podmínkách života, vytváří větší důchod a umožňuje větší zaměstnanost a to i ženské populace, byl na Kosovu dlouho zanedbáván. Proto opožděný hospodářský rozvoj Kosova a neadekvátní investiční politika nebyly s to iniciovat významnější změny v demografickém rozvoji společnosti. Investice přicházející na Kosovo se navíc v podstatě nedotkly vesnického prostředí a zemědělství, a tak ta část obyvatelstva, jež byla z hlediska fertility tradičně nejagilnější, zůstala modernizačních vlivů nadlouho „uchráněna“.¹¹⁴ I kdyby se ale kosovské hospodářství vyvíjelo ve směru, jež Islami naznačuje, je otázkou, zda by se tato skutečnost na snižování porodnosti a emancipaci ženy vzhledem k přežívání velkorodinného modelu projevila.

¹¹⁰ Jan Pelikán, Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století. Historický časopis (Bratislava) 58 (2010), č. 2, s. 319.

¹¹¹ Tamtéž, s. 316.

¹¹² H. Islami, Demografška stvarnost Kosova, s. 36.

¹¹³ J. Predojević, Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora, s. 131.

¹¹⁴ Hivzi Islami, Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje. In Kosovo – Srbija – Jugoslavija. Ljubljana 1989, s. 389.

Závěrem

Demografická revoluce albánského etnika na Kosovu byla důsledkem kombinace řady faktorů. Je v přímé souvislosti s přežívající velkorodinnou a patriarchální morálkou rurálního obyvatelstva, jež měla na svědomí opožďování ekonomického, sociálního i profesního vývoje kosovsko-albánské společnosti. Je důsledkem uzavřenosti žen v rodinném prostředí, jejich minimální gramotnosti a vzdělání, jejich nedostatečného zapojení do hospodářského, společenského i kulturního života autonomie, vyplývajícího z jejich nerovnoprávného postavení v tradiční albánské společnosti. Je pochopitelně ve spojitosti i s patriarchálním požadavkem na velký počet dětí, zejména mužského pohlaví, které mohou zajistit jak potřebnou pracovní sílu v zemědělském hospodářství, tak vážnost a dobré jméno rodiny disponující množstvím mužských potomků. Kosovsko-albánská demografická exploze nebyla projevem pouze rurálního obyvatelstva, nicméně kosovské statistiky jednoznačně prokazují, že ekonomická aktivita a vzrůstající vzdělání žen porodnost v autonomii omezovalo. K tomu ale docházelo zejména v městském prostředí.

V souvislosti s albánskou demografickou revolucí se hovoří také o cíleném etnickém tlaku na ostatní kosovské národnosti, směřovaném buďto k jejich asimilaci, jako v případě slovanských muslimů, Turků či Romů, nebo k migraci z oblasti v případě Srbů a Černohorců. Jakkoli je albánskými historiky i demografy cílený tlak popírán, domníváme se, že na základě archivního materiálu lze jednoznačně dokázat, že existoval, byť mohl vzniknout až jako následný a vedlejší politický produkt opožděného průběhu demografické revoluce. Projevoval se i během sčítání obyvatelstva úsilím přesvědčit muslimské nealbánské obyvatelstvo, aby uvedlo albánskou identitu. Takováto činnost byla o to snazší, že většina muslimů-Nealbánců byla bilingvní, nebo se alespoň albánsky domluvila. Tlaku na nealbánské obyvatelstvo si byli vědomi i nejvyšší komunističtí představitelé kosovské autonomie, a jestliže jej přímo nepodporovali, nečinili nic pro to, aby jej omezili. V konečném důsledku jej často dokázali také politicky instrumentalizovat.

Jugoslávské i srbské komunistické vedení nedokázalo problémy způsobené enormním nárůstem obyvatelstva v autonomii řešit. Zpočátku se jej snažilo marginalizovat, později, po výbuchu albánské nespokojenosti na demonstracích v roce 1981, jej již nezpochybňovalo, nicméně prostředky k tomu, aby dokázalo zejména ekonomické těžkosti vyplývající z důsledků opožděného průběhu demografické revoluce úspěšně sanovat, nenalezlo. V 80. letech proto začaly zaznívat i požadavky po „humanizaci reprodukce“ a po „aktivní populační politice“. Bylo ale jasné, že jinak než restriktivní malthusiánskou politikou by albánskou demografickou explozi nebylo možno zastavit, a k tomu nenašlo odvalu ani původně komunistické vedení Slobodana Miloševića. Problému se tak zmocnila srbská národovecká opozice a

z albánské demografické revoluce se stal oboustranný nástroj politické konfrontace.

Demografická revoluce probíhající pouze u největšího z kosovských etnik nakonec dokázala etnickou situaci v oblasti zcela změnit. I kdybychom zcela vyloučili srbskými nacionalisty zdůrazňovaný „*dirigovaný proces albanizace oblasti...*“, byla to především populační exploze, která nakonec dovedla ke splnění snu albánských obrozenců o vytvoření samostatného a etnicky v podstatě homogenního Kosova.

Přílohy:

Tabulka 1 Počet obyvatelstva na území Kosova v období 1913–1939

Rok	Počet obyvatel celkem	Z nich uvedlo mateřský jazyk	
		slovanský	neslovanský
1913	497455		
1921	439010	114095	288907
1931	552064	180170	331549
1939	645017	222190	422827

Zdroj: Definitivní rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921. Sarajevo 1932, s. 86–87; Petrit Imami, Srbi i Albanci kroz vekove. Beograd 2000, s. 258–260; Dragoljub Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije. Globus (Beograd) 35 (2004), č. 29, s. 7, 8, 28, 29.

Tabulka 2 Orientační průměrné roční přírůstky obyvatelstva Kosova podle dat sčítání (dle mateřského jazyka) na 1000 obyvatel

	1913-1921	1921-1929	1931-1939
Obyvatelstvo celkem	-2,9	4,3	3,7
Slovanské obyvatelstvo	.	8,6	4,9
Neslovanské obyvatelstvo	.	2,6	5,7

Výpočet dle vzorce $P_n = P_0 \cdot e^{r \cdot n}$ (kde P_n = počet obyvatel v n-tém období, P_0 = počet obyvatel v 0-tém období, e - základ přirozených logaritmů, r = tempo přírůstku obyvatelstva za zvolené časové období, n = délka období v letech). Výpočet u tabulek 2 a 4 provedla a tabulky sestavila doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.

Tabulka 3 Obyvatelstvo na území Kosova podle národnosti v období 1948–1991 (dle dat sčítání lidu)

Rok	celkem	Srbové	Černohorci	Albánci	Turci	Muslimové	Romové	Ostatní
1948	727820	171911	28050	498242	1315 ¹	9679 ¹	11230	7393
1953	808141	189869	31343	524559	34583	6241 ¹	11904	21546
1961	936988	227016	37588	646805	25784	8026 ¹	3202 ¹	15567
1971	1243693	228264	31555	916168	12244	26357	14593	14512
1981	1584441	209492	27028	1226736	12513	58562	34126	14818
*	359346	194190	20365	9091	10445	57758	44307	23190
1991	1956196 ²	194190	20365	1596072 ²	10445	66189 ²	45745 ²	23190
2011	1733872 ³							

* Skutečně sečtené obyvatelstvo v roce 1991 (sčítání bojkotovalo albánské obyvatelstvo a menší část romského a muslimského etnika).

¹ Výrazně nevěrohodné výsledky. Obyvatelstvo při sčítání z různých důvodů nepřiznalo svoji pravou identitu.

² Odhad srbského statistického úřadu.

3 Bez srbského obyvatelstva žijícího na severu Kosova a při částečném bojkotu slovanské muslimské, turecké a romské populace. Etnické složení obyvatelstva dosud nezveřejněno.

Zdroj: Ruža Petrović, Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike. In Andrej Mitrović (ed.), Srbi i Albanci u XX veku. Beograd 1991, s. 186; Dragoljub Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije. Globus (Beograd) 35 (2004), č. 29, s. 29–34; Enti i Statistikës së Kosovës, Ndryshimet demografike të popullsisë së Kosovës në periudhën 1948–2006. Institucionet e Përkohshme Vetëqeverisëse – Qeveria e Kosovës Ministria e Shërbimeve Publike, Prishtinë 2008, s. 7; Enti i Statistikës së Kosovës, Regjistrimi i popullsisë, ekonomive familjare dhe banesave në Kosovë 2011. Rezultatet paraprake – Qershor 2011. <http://esk.rksgov.net/rekos2011>. Za pomoc při sestavení tabulek 1 a 2 děkuje autor doc. RNDr. Ludmile Fialové, CSc.

Tabulka 4 Orientační průměrné roční přírůstky obyvatelstva Kosova podle dat sčítání (dle národnosti) na 1000 obyvatel

	1948– 1953	1953– 1961	1961– 1971	1971– 1981	1948– 1991
Obyvatelstvo celkem	3,95	3,49	5,34	4,57	4,45
Srbové	3,75	4,21	0,10	-1,59	1,14
Černohorci	4,19	4,28	-3,30	-3,03	-0,24
Albánci	1,94	4,91	6,59	5,52	5,15

Výpočet srvn. poznámka u tab. 2.

Tabulka 5 Obyvatelstvo Kosova podle věkových skupin (dle dat sčítání 1949–1981)

Rok sčítání	Celkový počet obyvate l	věkové skupiny / podíl věkových skupin v							
		0-19		20-39		40-59		60 a více	
		%	%	%	%	%	%	%	%
1948	727820	378654	52,0	176567	24,3	116827	16,0	55767	7,7
1953	808141	414400	50,8	210353	25,8	128853	15,8	62270	7,6
1961	936988	493593	51,1	265592	27,6	133585	13,9	70389	7,4
1971	1243693	656925	52,8	326176	26,2	162430	13,1	87984	7,1
1981	1584441	828271	52,6	419799	26,5	229594	14,5	101729	6,4

Zdroj: Ruža Petrović, Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike. In Andrej Mitrović (ed.), Srbi i Albanci u XX veku. Beograd 1991, s. 183.

Tabulka 6 Migrace z Kosova v desetiletí 1971–1981 podle národností

% celkového počtu obyvatel	celkem	Albánci	Srbové	Černohorc i	Muslimové	Romové
-3,44 %	-54487	341	-39177	-7021	-1263	-2037

Zdroj: Podle Dušan Breznik, stanovništvo Jugoslavije. Titograd 1991, s. 144.

Tabulka 7 Průměrný počet členů domácnosti na Kosovu v letech 1921-1981

	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	index 1921=100
Jugoslávie	5, 1	5, 14	4, 37	4, 29	3, 99	3, 82	3, 62	71
Kosovo	5, 71	5, 08	6, 36	6, 42	6, 32	6, 61	6, 92	121, 2

Zdroj: Podle Dušan Breznik, stanovništvo Jugoslavije. Titograd 1991, s. 125.

Tabulka 8 Porodnost, úmrtnost a přirozený přírůstek obyvatelstva na Kosovou v letech 1950-1985

rok	Počet			Míra		
	narozených	zemřelých	přírůstku	porodnosti	úmrtnosti	přírůstku
1950	35222	12991	22231	46, 1	17, 0	29, 1
1955	36736	15292	21444	43, 6	18, 2	25, 4
1960	41631	13365	28266	44, 1	14, 2	29, 9
1965	43569	11767	31502	40, 5	10, 9	29, 6
1970	44496	10829	33667	36, 5	8, 9	27, 6
1975	49310	10018	39292	35, 1	7, 1	28, 0
1980	53147	8909	44238	34, 2	5, 7	28, 5
1985	53925	11826	42099	30, 6	6, 7	23, 9

Zdroj: Demografiska statistika 1985. Beograd 1988. Podle Ruža Petrović – Marina Blagojević, Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohie. Rezultati ankete sprovedene 1985–1986 godine. Beograd 1989, s. 80.

Résumé

Population development in Albanian Population in Kosovo in 20th Century

In Serbian mythologized history the Kosovo is considered to be a cradle of Serbian gregariousness/statehood. However, also Albanian Islamized majority population considers it to be their vested home, the colonization of which in a large scale since 17th century. The whole region belonging into Yugoslavian state since 1918 became during the overall 20th century a witness of domination of the first or second ethnic. Demography played a great role with this effort. Paper describes especially the population development of Albanian ethnic in Kosovo. It is considered to be the most important factor for all political processes, which took place in said region during the 20th century. It reflects also demographic evolution of other Kosovo ethnics/nationalities, showing them in mutual interactions. Results of the first population census, taking place in 1921, was taken as the starting point of the research herein. Paper draws attention to abortive effort of the Yugoslavian state to change „unfavorable“ demographic evolvement in the region during the interwar period as well as Albanian reactions to these processes occurred during the World War II. Paper shows that arisen antagonisms Yugoslavian Communist Establishment tried to resolve after the WWII thru ideology of „unity and fraternity“. However, phenomenon of Albanian demographic revolution falls into this period the consequences of which resulted in crucial change of ethnic composition. In terms of percentage, the growing share of economically inactive population being in process of education in Kosovo caused problems unknown to socialistic Yugoslavia by that time. That is why author thinks hard on both causes and consequences of Albanian demographic revolution, analyzing connotations and problems of population census, aspiring

to analyze Kosovo-Albanian demographic boom. Author presents opinions of different parties hereof as for the reasons, possibilities, and consequences of its arising. Demographic growth of Kosovo-Albanian population resulted in Kosovo step-by-step to invincible nationalistic and resentment frames of mind, being reflected in necessary scope within this paper, as well.

Doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D. (1959), historik a balkanista, působí na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Odborně se zaměřuje na novější historii Balkánského poloostrova, zejména zemí bývalé Jugoslávie, dlouhodobě se přitom věnuje Kosovské otázce (mj. monografie Jugoslávie - Srbsko - Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století. Brno 2011). Součástí jeho balkanistických zájmů je také historie českých menšin v těchto zemích.